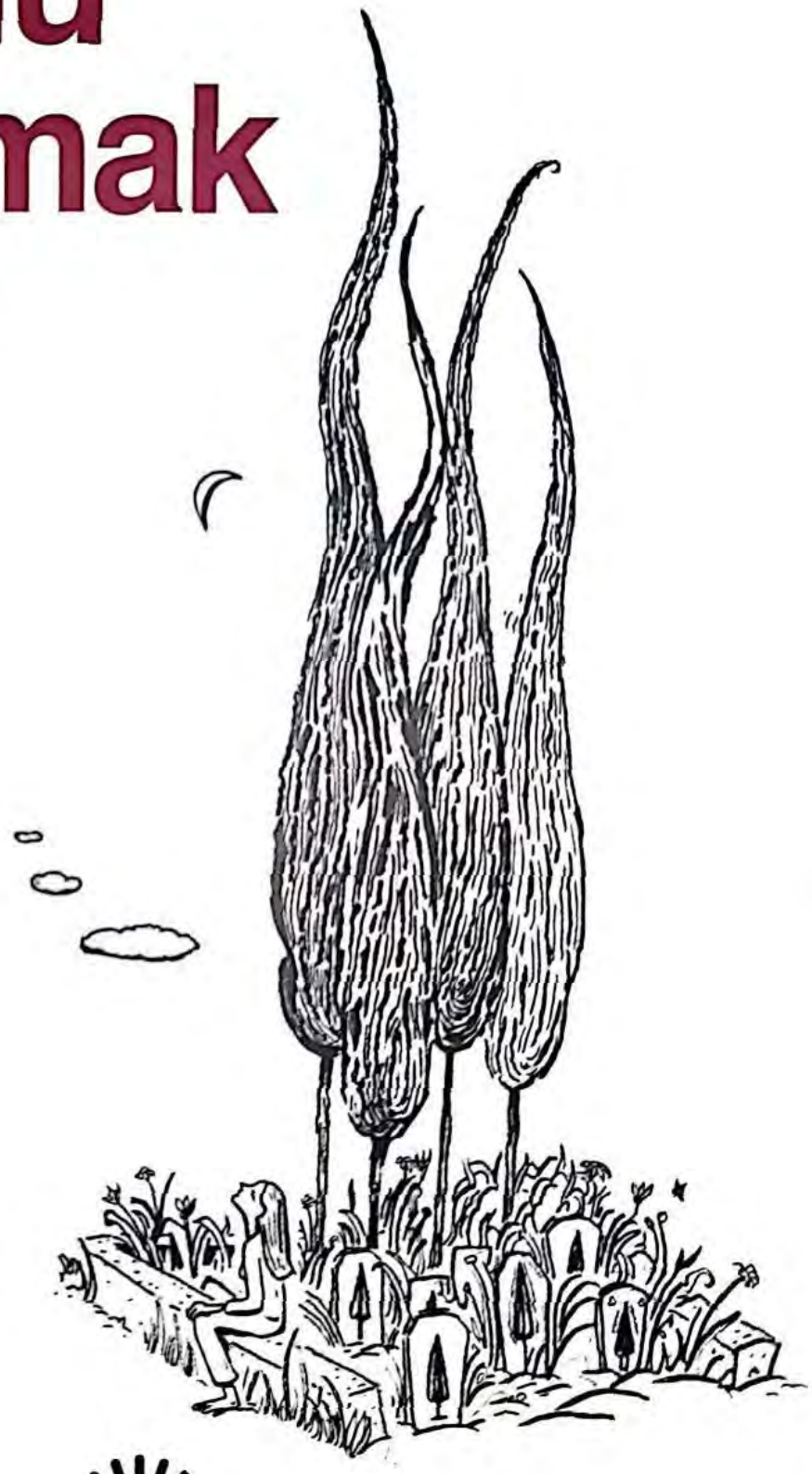
Wilhelm Schmid

Ölümü Atlatmak

Kavranamaz Olanla Baş Etmek Üzerine

iletişim

Den Tod überleben. Vom Umgang mit dem Unfassbaren
© 2024 Insel Verlag Anton Kippenberg GmbH & Co. KG, Berlin

İletişim Yayınları 3518 • Psykhe Dizisi 58
ISBN-13: 978-975-05-3795-0
© 2025 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2025, İstanbul

EDİTÖR Bahar Siber
KAPAK Suat Aysu
KAPAK ve İÇ İLLÜSTRASYONLAR Ceren Oykut
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Bahri Özcan

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44870
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/41
Bağcılar 34218 İstanbul · Tel: 212.445 32 38

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6
Bağcılar 34218 İstanbul · Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

WILHELM SCHMID

Ölümü Atlatmak

Kavranamaz Olanla Baş Etmek Üzerine

Den Tod überleben
Vom Umgang mit dem Unfassbaren

ÇEVİREN
Tanıl Bora

iletişim

WILHELM SCHMID 1953'te Almanya'da Bavyera-Süebya (Schwaben) bölgesinde doğdu. Berlin, Paris ve Tübingen'de felsefe eğitimi aldı. Çeşitli Alman üniversitelerinde çalıştı, Riga ve Tiflis üniversitelerinde misafir öğretim üyeliği yaptı. Bir dönem Zürih'te bir hastanede hastalara "felsefeyle manevi destek" hizmetinde çalıştı. Halen Erfurt Üniversitesi'nde dışarıdan felsefe dersleri veriyor. Almanya'da ve dünyanın çeşitli yerlerinde tebliğler sunuyor. Yirmi beşi aşkın dile çevrilen kitaplarının dünya çapındaki satışı bir milyonun üzerindedir. İletişim'den yayımlanan kitapları: *Mutsuz Olmak. Bir Yüreklendirme* (2014), *Aşk. Neden Bu Kadar Zordur ve Yine de Nasıl Mümkün Olur?* (2014), *Sakin Olmak. Yaşlanırken Kazandıklarımız* (2015), *Arkadaşlıktaki Saadete Dair* (2015), Düşmanlığın Faydaları (2017), *Anne Baba ve Büyükanne Büyükbaba Olmanın Sevinçleri Üzerine* (2018), *Hediye Vermek ve Hediye Almak Üzerine* (2018), *Kendiyle Dost Olmak Hayatı Nasıl Kolaylaştırır?* (2019), *Dokunmanın Gücü Üzerine* (2020), *Seks Olmayınca - Yeniden Başlama Sanatı Üzerine* (2021) ve *Salınmak. Hayattan Sevinç Duyma Sanatı* (2024), *Ölümü Atlatmak - Kavranamaz Olanla Baş Etmek Üzerine* (2025).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

BİRİNCİ BÖLÜM
KARIM NEREDE? 15

İKINCİ BÖLÜM
ÖLENE KADAR SEVMEK 23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YAŞAMA SANATI VE ÖLME SANATI 33

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ÖLÜMLE İLİŞKİNİN EVRELERİ 43

BEŞİNCİ BÖLÜM
ÖLÜM SAHİDEN VAR MI? 53

ALTINCI BÖLÜM
ÖLÜMDEN SONRA HAYAT VAR MI? 63

YEDİNCİ BÖLÜM
ÖLÜMÜ ATLATMAK MI, ÖLÜMÜ AŞMAK MI? 73

SEKİZİNCİ BÖLÜM
HAYATTAN KURTULUŞ OLARAK ÖLÜM 81

DOKUZUNCU BÖLÜM
İNSANI NE TESELLİ EDEBİLİR? 91

ONUNCU BÖLÜM
KARIMA BORÇLU OLDUKLARIM 103

Kitapta yer alan tüm dipnotlar çevirmene aittir.

ÖNSÖZ

Şaşkınlığım muazzamdı. Berlin-Brandenburg (BER) havaalanında güvenlikten geçiyordum. Anahtarı, cüzdanı, kemeri, gömlek ve pantolon ceplerindeki ıvır zıvırı kurallara uygun olarak ayrı bir kaba koymuştum. Dedektör yine de ötüyordu. Güvenlik noktasındaki görevli yanına gelmem için işaret etti ve beni baştan aşağı elle aramaya girişti. Hiçbir şey yoktu. O sırada aklına bir şaka geldi: "Yanınızda kadın mı var?" Yanındaki kadın görevli "Ha? Nasıl sorular soruyorsun sen öyle?" diye çıkıştı ona bunun üzerine. Adam "Erkek ağzı işte!" diye özür diledi. Ben de ona suç ortağımmış gibi gülümsedim.

Bir şey mi sezmişti? Sahiden karıma aslında iki yıl önce çıkmak istediğimiz bu seyahatte bana eşlik etmesi için ısrarla ricada bulunmuştum. İkna edememiştim, hiçbir koşulda uçmak istemiyordu, beyinde metastaz vardı. Bir yıl sonra öldü. Daima beraber olacağımıza dair birbirimize söz vermiştik; "maddenin hangi halinde olursa olsun," onun dediği gibi. Nerede olursam olayım, enerjetik biçimde hâlâ birbirimize yakın olduğumuzu günbegün hissediyorum.

Güvenlik kontrolünde ağırlık yapan bu muydu? Dedektör, birisi oradan iki kişinin enerjisiyle geçmek istediği için mi ötmüştü?

Ölümle baş edilebilir mi, nasıl olabilir bu? Karım fizikî haliyle artık varolmadığında kendime sorduğum soru buydu. Bir müddet daha hayatta kalacak olanın karşı karşıya kaldığı dolaysız meydan okuma, budur. O zamandan beri bana en fazla yardımı dokunan şey, bu şahane kadının özel enerjisiyle dopdolu olma duygusudur. Sevgimiz öyle büyüktü ki, rahatlıkla ölümden sonra da hayatta kalabilir. Henüz beraber Latince öğrenen genç âşıklarken, şu kadim *Omnia vincit amor* cümlesi büyülerdi bizi: Aşk her şeyi yener. Yani onu da. *Onu* mu? Ölüm genellikle kişileştirilir, Almancada erilmiş gibi görünüyor, *der Tod*; Fransızcada ise dişil, *la mort*. Oysa söz konusu olan bir *Es*'tir, bir olgudur o.[1]

Ölümle baş etmenin sevilen bir yöntemi, ondan bahsetmemektir. Artık bir tabu değildir gerçi ölüm, fakat birçokları onu konu etmez. "Kimse onun üzerine konuşmayı sevmez," diyordu geçende birisi. Artık kendisiyle yüzleşmeyen bir toplumda, ölüm insanın dilinin de tutulmasına yol açar. O zaman hayat, sonunu düşünmemek demek olur. *Don't mention the end* (sonundan bahsetme). İnsanların çoğu ölümün bilinciyle yaşamak yerine, olabildiğince kısıtsızca yaşamın sevincini duymak ister. Buna karşı diyecek bir şey yoktur. Ölümden daha önemlisi, onun öncesindeki hayattır. Neşeli, dopdolu, belki de çılgınca hareketli bir hayat sürmek, insan yaşarken, hüzünlü bir hayattan daha iyidir. Ancak arada sırada işin sonundan gelecek bir işaret, insanı gayrete getirmek bakımından iyi olabilir. İşte, biraz olsun yaklaşan ölüm, bunu sağlar. Onun yarattığı şok dalgası, in-

1 Yazar, ölüm sözcüğünün Almancada eril (*der*), Fransızcada dişil (*la*) artikel almasına vurgu yapıyor. Ona göre ölüm, nötr zamirle (*Es*) anılmalıdır.

sanın pek konu edilmemesi gereken kendi sonuna dair düşünceleri harekete geçirir. Tanıdığınız bir insan "gidince", kendiliğinden birtakım sorular belirir: Benim hayatım ne olacak? Bu hayatta daha neler yapabilirim? Peki ya o zaman geldiğinde...? Ölümün tamamen bilincinde olarak, hayatı sevmeyi başarabilir miyim?

İnsanî açıdan bakıldığında ölüm bir felâkettir, kelimenin iki anlamıyla felâket: Korkunç bir şeydir, aynı zamanda her şeyi değiştiren bir korkunç şeydir. Bazılarına iple çektikleri kurtuluşu getirir, onları melankoliden, ağrıdan ve acıdan kurtarır. Bazıları onu, belirsiz veya önceden belirlenmiş bir zamanın arifesindeki doğal bir hadise olarak görürler. Bazıları onu, aslında bertaraf edilmesi gereken kötü bir münasebetsizlik sayarlar. Acaba bir gün, gerçekten ölümle baş etmek mümkün olabilecek mi? Bazı araştırma programları ve ilaç sanayiindeki gelişmeler, onu ileriye atmayı ve nihayetinde tamamen aşmayı hedefliyor. Bu olursa, birçoklarının en derin özlemi olan Son'un sona ermesi arzusu, gerçekleşmiş olacaktır.

Ama bu ihtimalin de ortaya attığı sorular var. Ölüm ölürse, ne olur? O vazgeçilmez midir? O zaman hayat nasıl yenilenir? Bu dünyanın sağladığı takviye eksik kalırsa, öte dünyanın da mı nesli tükenir? Ölümü atlatır ama sıkıntıdan geberirlerse, insanlığın soyu tükenir mi? Hayat, şimdiye dek, bir futbol maçına benzerdi. Tükenen oyuncular oyundan alınır, yerlerine taze güçleriyle oyuna yeni bir itki vermeleri için başka oyuncular sokulurdu. Hayatın rejenerasyonu için hiç kimse bundan daha iyi bir şey keşfedebilmiş değildir. Ölümsüz bir hayatın, evrimin bir çıkmaz sokağı olduğu gerçeğiyle yüz yüze kalabiliriz. Bunun "Darwinist" bir görüş olduğuna dair ithamlar, bu işte idmanlı olan doğayı ırgalamaz. Doğanın bakış açısından, ölüm bir başarı modelidir.

Şayet yine de aşılabilir ise, *uzak zamanlardan* bakışla bir nostaljisini tasavvur edebiliriz ölümün: Hayat ne kadar da kolaymış, denecektir, ölüm hâlâ varken. Herhangi bir anda geliveriyordu insanın başına, her kim olursa olsun. *Uzak mekânlardan* bakışla ayrıca, dünyevî ölümün evrende acaba bir istisna mı teşkil ettiği sorusu da dayatabilecektir kendini. Güneş sistemimizin ait olduğu, Samanyolu denilen galaksimize dağıtılmış idiyse ölüm ve eğer sonsuz evrenin ötelerinde bir yerlerde de hayat varsa, o hayatların da sınırlı olup olmadığını bilmek, heyecanlı olurdu. Ölüm bu dünyaya ait bir istisna mıdır, yoksa kozmik bir kural mı?

Şimdilik, ölüm dünyadaki herkes için hayatın sonu olarak kalacak. Kimsenin kuyrukta öne geçmeye çalışmasına gerek yok. Herkese sıra gelecek. Herkes aynı muameleye tabidir. Sadece ölümün vakti, mekânı ve türü değişir. Çok zaman fazla erken gelir ve ardında çok fazla acı bırakır. Sevinç, nadirdir. Bazen, çağrılmasına rağmen, bir türlü gelmek bilmez. Uzun bir sürecin tamamlanması olabilir, fakat bir hayatı ansızın kesebilir de. Hemen her seferinde, son bir dramdır; hem hayattan ayrılan için hem de geride kalan ve uzun süre boyunca bu ölümle yaşaması gerekecek olanlar için. Ölümün aslında hayatın sonu olmadığını kabul etmek, bu dramı hafifletebilir mi?

Bu da, ölümle baş etmenin başka bir çeşidi olurdu. İnsanlar, düşünebildiklerinden beri, bu soruyla meşguldürler: Giden insan, nereye "gider"? Başka bir hayat mıdır o? Başka bir dünya mı? Karım için ölmek, başka bir hayatın takip edeceğinden şüphe duymadığı bir hayatın parçasıydı. Kendi sözleriyle: "Yeryüzündeki hayata veda. Hayatın başka bir kesitine geçiş." Böylece, ölmekte olan insanlara teselli vererek refakat etmek üzere aldığı gönüllülük eğitimi çerçevesinde kendisine sorulan sorulara bir cevap vermiş oluyordu: "Ölüm, sadece onu gözleyenin gözünde vardır – ve sadece

bu dünyayla ilgilidir." Onun için önemli ve uğruna yaşamaya değer olan, "insanlarıyla" bağlantıda olmak ve bağlantıyı sonluluk boyutunu terk ederken de yitirmemekti.

Onun ölümü, benim ölüm karşısındaki tavrımı değiştirdi. Uzun zaman, kendi ölümümün beni ondan ayıracağından büyük korku duymuştum. Hayatın sunduğu bütün güzellikler içinde her şeyden güzel olanı, oydu benim için. Bu da hiçbir zaman sona ermemeliydi. Fakat sona erdi ve o benden önce gitti. Şimdi, nasıl cereyan ettiğini biliyorum. Kavranamaz olanı, en yakından yaşadım. Ölüm bana ancak kendi ölümümde daha fazla yaklaşabilir. O zaman da ona giden köprü olur. Benim o eşiği aşmam gerektiğinde, öteki boyutta beni sevinçle karşılayacak birisi bekliyor olacak. Orasının neresi olduğun tam bilemesem de, o orada olacak. "Ölmek, geçiştir," diye not düşmüştü ölmeden önce. Peki öteki boyuttaki hayat nasıl olacak? "Neyse o – ne olduğunu ben bilmiyorum."

BİRİNCİ BÖLÜM

KARIM NEREDE?

İnsanın sabitleri var mıdır? Yani insan hayatında hep aynı kalan şeyler? Herhalde şu vardır: İnsanların çoğu hayatta ve aşkta bol şans arzularlar. Maalesef hayatın hazır tuttuğu başka sabitler de vardır – mesela bir zaman sınırı. Özellikle sevenler için bu sonsuz acı vericidir. Sevilen bir insanın kaybının geride bıraktığı sınırsız boşluğun tesellisi yoktur. Hayat durur. Her şey artık geçmişte kalmıştır. Gelecek, ilginç değildir. Karım uzun bir kanser hastalığının ardından ölünce bana da öyle oldu. Hiç değilse evde ölmüştü, çocuklar ve ben etrafındaydık. Kırk yıllık yaşam beraberliğinin ardından, henüz 59 yaşında...

Ölüm anında ne olur? Bu mutlak bir bulmacadır. Ölüm büyülü bir andır, sahici olamayacak bir kudreti vardır, derinden sarsar. Cevapsız sorular atar ortaya. Ölen insan ne hisseder? Tam olarak algıladığı nedir? Nasıl bir tecrübedir bu? Yeni bir yanı var mıdır? İşitme duyusu son ana dek etkindir. Acaba karım gözleri söndüğünde ne kadar ağladığımızı işitmiş midir? "Artık neyi gördüklerini kimsenin bilmediği gözleri kapatırsınız, dayanamazsınız o bakışa, deh-

şete kapılırsınız, ebediyettir gözlerini üzerinize dikmiş olan" (Ulla Berkéwicz, *Überlebnis*,[1] 2008, s. 107).

Ölümü tecrübe eden insanın iç bakışından, bu uç ân muhtemelen geride kalanlardan çok farklı hissediliyordur. Sevenlerin özledikleri ve bazı anlarda sahiden eriştikleri o tecrübeyi andırıyor olabilir: enerjetik bir kaynaşma, kadimden beri *unio mystica* (mistik birlik-bütünlük) denen ilâhî bir yaşantı. Aşk cezbesindeki "küçük ölüm" (*la petite mort*), bu olayın bizzat ölümün teşkil ettiği büyüğünün bir önsezisi olabilir; benliğin kendi dışına taşmasıyla hayatın en muazzam ânı, hayatın bu ân içinde sarhoşluk gibi çözülüp dağılması... Bu azamî cezbenin sonucu sadece bir "dışında durma" değil (*ekstasis* Yunancada bu anlama gelir), kendinin ve bu hayatın tamamen dışına çıkmaktır.

Ya sonra? Ölüm nihaî olarak gelip çatınca, insan nereye kaybolur? Artık onunla nasıl bir ilişki mümkün olabilir? Sahiden ölür mü? Biyolojik hayatın ötesindeki durumu nasıl tasavvur edebiliriz? Başka bir hayat mıdır o? Bu sorular beni duraksız meşgul eder. Tek cevap şudur: Ölüm ve onun ardından gelen, tamamen idrakimizin dışındadır. Günün birinde ben de, her insan gibi, o bulmacanın içine gireceğim. Ama hiç kimse geri dönmeyecek oradan ve haber getirmeyecek. Uzak yıldızlara seyahat etme ihtimalimiz, bu sırrın açığa çıkarılması ihtimalinden daha yüksektir.

Karımla beraber, ölüleri yaşayanlardan ayıranın ne olduğunu çok düşündüm. Her şeyden önce şuydu, bulduğumuz: *Enerjiler* artık bedende değildir. Esrarla dolu olanlar değil de, gayet iyi bilinen enerji formları; sırf dokunarak teyit edilebilecek ısı gibi, kalp akım eğrilerini kaydeden bir EKG ile veya beyindeki akımların gerilim dalgalanmalarını gösteren EEG ile ölçülebilen elektrik gibi. Ta ki artık hiçbir şey ölçülemeyecek hale gelene kadar. Demek, enerji insanın (ve bütün

1 Hayatta kalma yaşantısı, diye çevrilebilir – ç.n.

varlıkların) özüdür. Bedeni o canlandırır Bedenden çıkması, o bedenin ölümü demektir. Lakin enerjinin ölümü değil.

Enerji namütenahi başka enerji formlarına dönüşebilir ve asla yok edilemez. Hermann von Helmholtz'un 1847'de Heilbronnlu araştırmacı Julius Robert Mayer'in ön çalışmasına dayanarak formüle ettiği, fizikte enerjinin sakınımı yasası bunu söyler (termodinamiğin ilk ilkesi). Helmholtz bir fizyolog olarak bu ilkeyi canlılara da uyarladı, bunun anlaşılabilir sebepleri vardı: Biyoloji kimyaya dayanır, o ise fiziğe dayanır. Enerjilerin yaşam pratiğine ve kişinin kendini nasıl hissettiğine dair önemini, şubatta ilkbahar güneşini özleyen her insan bilir.

İnsan ölür, fakat enerjisi ölmez. Hiçbir şey yok olmaz. Bir insana can veren enerjinin ölümünden sonra da varolduğu, nihaî hakikat olmayabilir fakat bugünkü bilgilerimize göre inandırıcılığı yüksektir. Ölmüş olanın "hâlâ burada" olduğu duygusunun gerçek nedenleri olabilir. Birçokları, yakınlarındaki bir insanın ölümünden sonra bu duyguya kapıldığını anlatır: Onun enerjisi hâlâ mekânda salınıyordur, nerede, tespit edemiyorsunuzdur, görünmezdir ama yine de hissedilebiliyordur. Müzisyen Udo Lindenberg 2008'de kendisinin yaşadığı bu deneyimi "İki kişiymiş kadar kuvvetli" diye şarkılaştırmıştı. Sanki ölen insan, enerjisini, yaşayan ve düşünce ve duygularıyla hâlâ onunla olan kişiye hediye ediyordu. Bunu nasıl açıklayabiliriz?

Belki de manyetizmle. Birbirinin çok yakını olan insanlar manyetik kutuplar teşkil edebilir ve enerjileri çekebilirler, bilhassa da "çok iyi tanıyıp bildikleri" enerjileri. Ölülerden kaçmazsanız, bu enerjileri algılayabilir, çekebilirsiniz ve onlarla, ölümün büyük alt üst oluşunun ardından hayata geri dönebilirsiniz. Sizi dolduran yeni cesaret, ölenin artık kendisi için ihtiyaç duymayıp, onunla bağlantısını kesmeyen size bıraktığı bu enerjiler sayesindedir. Böylece bir insa-

nın özü, esası yaşamakta olanın içinde can bulur ve onun iç zenginliğine katkıda bulunur.

Karımın ölümünden sonra benim için durum ne? Enerjetik olarak yanımda olduğu duygusu, çok kuvvetli. Bu bana teselli veriyor mu? Evet, çok. Onun enerjisini kocaman, aydınlık, sıcak bir bulut gibi algılıyorum, sürekli içimde hareket halinde ve bana iyi geliyor. Bazen bir güneş yoğunluğuyla sarıyor beni, ama buz gibi bir ürpertinin üzerimden geçtiği de oldu, bilmiyorum neden. Yine de karımın soluk alıp veren mevcudiyetinin yokluğunu dehşetli hissediyorum. Neden artık kanlı canlı hayatta olmadığını, hiçbir şekilde kavrayamıyorum. *Karım nerede?* Şimdi hangi halde? O hal bir tür bilinçle bağlantılı mı? O hâlâ bir kişi mi? Onunla konuşabilir miyim? Ona hitap edebileceğim, ilâhî güzellikteki adı Astrid'i taşıyor mudur hâlâ?

Kişiliğin ölümden öteye baki kalıp kalmadığını bilmemiz imkânsız. Bilinç sahibi olmak ve "ben" diyebilmek, beynin, şimdiye dek bilindiği kadarıyla fizikî bir varlık gerektiren başarılarıdır. Ölümün kavranamazlığı, kişinin tek bir anda enerjiye dönüşmesi olabilir. Ama karımın ölümünden beri öyle tuhaf şeyler oluyor ki, kişinin varlığını sürdürmesi ihtimalini de dışlamayamıyorum. Onun çok hoşuna gidecek rengârenk bir çiçek yatağı gördüğümde "Harika! Görüyor musun şunu?" diye sesleniyorum. Görüyor mudur? Belki benim gözlerimden bakarak? Saate bakıyorum. Saat 17.17. O, saat 19.19'da öldü. Aylar sonra, metinde bu yeri gözden geçirirken, saat yine 17.17. Hemen her gün, ne zaman onu düşünsem, saatte bu ikilemelerle karşılaşıyorum. Bunu ondan gelen "mesajlar" olarak görüyorum. Her seferinde gülümsüyoruz birbirimize ve ben derin bir nefes alıyorum. Ben hep ayık kafalı bilimsel açıklamalara öncelik veren bir filozofum. Ama onların sınırlılığının da bilincindeyim. İnsanlar, neleri neleri bilmediklerini bilmezler.

Hayat, bir kişinin hayatından daha kapsamlı olabilir mi? Belki de daha yüksek bir bilinç gibi bir şey mümkündür? Bunun üzerine tekrar tekrar düşünüyorum. Gerçek hayattan sonra başka, *gerçeküstü* bir hayat olabilir, bir tür uyku olarak anlayabileceğimiz bedensiz bir varoluş. Dinî bağlamda sözü edilen "diriliş"e kadar mı, acaba? Tıpkı olağan uykudaki gibi *varoluşsal uykunun* da bir nedeni dinlenme olabilir; ancak hayattakinden farklı olarak bedenin, ruhun ve zihnin halihazır durumuyla dinlenmesi değil de, insanın tüm varoluşunun dinlenmesi. Öyleyse, bedensel suretinin yok olmasından sonra kişi rejenere olacak ve bedensiz-suretsiz geçirdiği belirli bir sürenin ardından, belki de başka bir suret içinde reel hayata dönecektir.

Lakin şimdi karımın "ölümlü bedeninden kalanların" içinde kaybolduğu mezarın başında duruyor ve bütün olası açıklamalara rağmen durumu kavrayamıyorum. Eğer bu kalıntılar da onun enerjilerini barındırıyorsa içinde, buradayken ona çok yakın olabilirim. Yakınlaşmakla, onun sıcaklığının beni her zamankinden de daha fazla sarıp sarmalamasını kastediyorum. Onun sükûneti içimde yayılıyor. Hayal mi ediyorum yoksa sahiden öyle mi? Bunu sınamak mümkün değil. Ancak öznel olarak, ölümünden sonra onun ışığının enerjisinden bir parçanın bana geçtiğini hissediyorum ve bu, beni daha fazla onun gibi düşünmeye, onun gibi hissetmeye ve onun gibi eylemeye sevk ediyor – daha dostça, daha açık, daha özenli. Başkalarıyla temasta eskisinden daha açık olmamın kaynağı, belli ki o. Alıştığım gibi ileri atılmak yerine onun temkinli adımlarıyla yürüdüğümü giderek daha sık fark ediyorum.

O, dünyevî doğanın, her şeyin temeli olan kozmik doğanın içine yuvalanmış olduğundan emindi. Hakikaten, yeryüzünde yaşayan her şey enerjisini evrenden alır, özellikle de o olmadan yeryüzünde hiçbir hayatın olamayacağı gü-

neşten. Ta ki günün birinde, güneş kendi enerjisini evrene teslim edene ve buradan yeni güneşler doğana kadar. Tüm enerji, evrenin muhtemelen teşkil ettiği bu kapalı sistemin içinde kalır – yoksa nereye açılacaktı ki? Her şeyi kapsayan enerjinin bir başka adı, tanrının kadir-i mutlaklığı olabilirdi. Karım için, son anına dek "tanrıyla irtibatta olmak" önemliydi, fakat kendi tarzında yapıyordu bunu: tanrı, "enerjinin akışının ve tezahürlerinin" ifadesi idi.

Beni en fazla ne teselli ediyor? Onun mektuplarda ve notlarda kalmış sözlerini okumak. Onun güzel varoluşuna tanıklık eden resimlerine ve ailemizin resimlerine bakmak. Büyük sevgi, bir illüzyon değildir. Sahiden vardır. Onu çok yaşadım. Çocuklar, büyükanne sevgisini yaşadılar. Sevgi enerjidir. İnsanı güçlendirir ve ölümden sonra da dayanır – ebedî aşk. Karıma son anında bile verdiğim "beraber kalacağımız" vaadi, enerji deryasındaki müstakbel buluşmamıza kadar geçerli.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖLENE KADAR SEVMEK

Ölene kadar sevmek, hayatının son evresindeki bir insana destek olmaktır. Bunun temel unsuru, *palyatif* işleme (Latince *pallium*, örtü demektir) adını vermiş olan *örtüyle sarma*dır. Tedavi edici bir işlemden farklı olarak artık iyileşmeyi hedeflemez, hayatta tutmaya ve hayatı uzatmaya dönük bütün önlemleri içermez. Bu nedenle, palyatif yöntem, tıbbın teknik donanımını arka plana çekerek, ölmekte olana insanî ilgi gösterir; acılarını hafifletmeye ve dış çerçeveyi, donanımı, mekânları, zamanın ritmini, son ana kadar kendisini tamamen evinde hissedeceği şekilde düzenlemeye bakar.

Ölene kadar sevmenin bir biçimi, 1960'lı yılların sonlarında Cicely Saunders'ın girişimiyle Londra'daki St. Christopher's Hospice'ten başlayarak birçok yerde kurulan *hospice*'lerdeki insan sevgisidir. Palyatif servisleri olan hastaneler de sarmalamayla uğraşır. Ancak ölene kadar sevmenin asıl yolu *evde* verilen destektir, ölmekte olan birçok insanın arzuladığı, kendisine yakın insanlarca sarmalanmaktır. Son ana kadar ölmekte olanın yanında kalarak ölmeyi ve ölümü

en yakından yaşantılamak, unutulmayacak bir deneyimdir. Bu sırada muhakkak palyatif bakım hekimlerinin ve uzman hastabakıcıların yardımı alınmalıdır. İnsanın canının yavaş yavaş çekilmesine tanık olmak, korkutucu olabilir. Hâlâ yakınınız olan insan mıdır o? O kadar güçsüzleşir ki, bedensel bakımı saatler alabilir. Ta ki hayat tamamen uçup gidene kadar.

Mutluluk, hayatın sonuna dek bir rol oynayabilir. Kadere veya tesadüfe bağlı mutluluğun veya mutsuzluğun ne sonuç doğuracağını tayin edecek kudret kimsede yoktur. Yine de, ölmekte olan ve en sevdikleri ona neyin iyi geldiğini biliyorsa, bu onun iyi hissetmesini sağlayacak bir mutluluktur; canını acıtanlara karşı da ağrı kesiciler devreye girer. Doygunluğun mutluluğu ise, hayatı bütün çelişkileriyle en azından geriye bakarak hâlâ onaylayabildiğinizde kendini gösterir. Fakat hiç kimse kendi iradesine karşı, ne pahasına olursa olsun mutlu olma stresine sokulmamalıdır. İnsanın tam da son anlarına mutsuzluk damga vurabilir – bu hayatı ve en sevdiklerini terk etmek zorunda kalmanın mutsuzluğu.

Hayatın son evresinde mutluluktan daha önemlisi *duygusal anlamdır,* öncelikle de duyusallık duygusu: Artık söyleyecek fazla şey olmadığında, geriye temas kalır; anne karnında ilk duyu olarak oluşan dokuma duyusu, son ana kadar erişime açıktır. İşitme duyusu da kalır. Başkalarıyla hissedilen bağlar, her zamankinden daha fazla duygusal anlamla yüklüdür, beri yandan onlara olan yakınlığı ve mesafeyi ölmekte olanın kendisi belirler. Belki de tam o anda, sondan geriye doğru o hiçbir şeyle kıyas edilemeyecek bakışla hayat üzerine ve hayatın –kendi hayatının ve genel olarak hayatın– olası anlamı üzerine bir defa daha düşünme ihtiyacı uyanır.

Ölene kadar sevmek. Bu doygun, ama aynı zamanda acı verecek kadar uzun bir süre de olabilir; bu hayatın teşkil et-

tiği belirli bir gerçekliği Oluş'u (Yunanca *on*) ile şimdi önümüzde olanın belirsiz olanaklılığı arasındaki kararsız git gelin o *ontolojik ara zamanı*. Ölümün kendisinin ne zaman ve nasıl geleceği bile belli değildir. Hayat havada asılıdır, sadece ölmekte olanın hayatı değil, onunla olanların ve o ara zamanda ayaklarının altındaki zemin kayabilecek olanların da hayatı havada asılıdır. Bir oluş halinden bir başkasına *ontolojik geçişin* sorgusudur bu; kum tanelerinin bir kum saatinin ufacık oluğundan aktığı sürece benzetilebilir. Şimdi insan, son kum tanesi misali, hayatının yaşanmış bir gerçeklik olmasını sağlayacak, kendisine kalan son dünyevî olanağı kullanıyordur. Belki de sonra kum saati ters çevrilecek, böylece sayısız olanaklardan yeni bir hayat akmaya başlayacaktır. Yani bir ebedî hayattan mı söz edeceğiz yine?

Ontolojik açıdan ölüm, bu hayatın bir parçası olduğu sınırlı gerçekliğin, olanakların sınırsız âlemine geri dönmek üzere terk edilmesi olarak anlaşılır. Fakat bu, ancak hayatın kaynağının oradan doğmuş olması halinde bir "eve dönüş" olabilir. Olan her şeyin, önce, olanaklı olmuş olması gerekir. Fakat bir oluştan bir başka oluşa her geçişte tüm ontolojik kirişler sarsılır. Henüz uzaktan fizikî ve psişik olarak hissedilebilen hafif sarsıntıyı, yakınındakiler büyük bir deprem gibi algılarlar. Bir insanın hayata adım atması, acıların ötesine geçen sevinçli bir sarsıntıdır – ve hayatı terk etmesi, derinden acı veren bir sarsıntı. Zaman içinde doğumla başlayan seyahat, artık sona ermiştir. Ürkütücü bir nihaîlikle yaşanmış hayata mührünü vuran ölümden başka hiçbir şey olanaklı değildir artık.

Ölümün yakınlığı, hayatı dibine kadar alt üst eder. Hayatta önem taşıyan her şey yerle yeksan olur, doğal kabul edilen her şey şüpheli hale gelir, önemli sayılan her şey anlamsızlaşır. Ölüm, insanların genellikle yakınlık ve mesafeye dair kararlarını belirleyen farklara karşı kayıtsızdır. Umur-

samazca atlayıp geçer bunlar üzerinden, açıklığa kavuşmalarını beklemez; ki zaten bunun için çok beklemek gerekecektir. Tıpkı hayatın bakış açısından ölümün dehşetli bir istisna olarak görünmesi gibi, ölümün nokta-i nazarından da hayat evrenin yaşanmamış uzaklıkları içinde tuhaf bir hiçliktir. Ölümün tanıkları sadece kendi hayatlarını değil, bütün ötekilerin hayatlarını ve tümüyle hayatı böyle görürler. Bütün hayat, ölümdür artık.

Ölüm hayata sınır koyar; fakat çok daha acı verici olan, sevdiğiniz insanlarla ancak zamansal sınırlar içinde tadına varabileceğiniz ortak yaşamınıza sınır koymasıdır. Ölüm uzak görünürken, sevenler müşterekliğin sevincinden eksik kalırlar. Ölüm yaklaştığında, bu ortak zamanın ne kadar değerli olduğuna ve umulur ki, biraz daha süreceğine dair bilinçlilik artar. Günün birinde sevdiğiniz insana veda etmek zorunda olmak –en azından onun bedenleşmiş halinden ve her halükârda bu hayatta–, henüz tasavvur ederken bile acı verir; hele bir de gerçek deneyim olduğunda, iyice acı verir. Ölüm aşkı daha fazla hissedilebilir kılar, aşk da ölümü.

Seven, sadece hayatı değil, ölümü de çoğaltır. Aşkla ölümün bu şekilde kopmaz biçimde iç içe geçmeleri, sanatta çok defa birlikte tasvir edilmelerinin bir sebebidir. Bunu uzun süre anlamamıştım. Aşk hayatı dolduruyorsa, ölüm beni neden ilgilendirsin! Fakat seven herkes için günün birinde veda zamanı gelip çatar; bu sadece dar anlamda âşıklar için değil, arkadaşlar, tanıdıklar, meslektaşlar, daha vahim durumlarda çocuklar ve en vahim durumda artık büyümüş olsalar da çocuklarının gidişini görmek zorunda kalan ebeveyn için de geçerlidir. Hayatta vedalaşmak her zaman mümkün olmaz. Ölüm aniden çıkagelirse, geriye sadece ölenle vedalaşmak kalır. Veda tarzı da daima ölümün ne olduğuna ve onun arkasından neyin geldiğine dair tasavvurlarımızla ilgilidir.

İnsanlar, ölümle yüzleştiklerindeki kaybolmuşluklarıyla, selameti, bir yerlerden edindikleri tasavvurları sahiplenmekte ararlar. Bir insan "gittiğinde" sahiden ne olduğunu kimse bilmez, fakat bununla ilgili renkli teoriler öteden beri sürüklenip durur. Bu bakımdan ölüm sadece basit bir vaka değil, aynı zamanda tek tek bireylerin ve bütünüyle kültürlerin yaptığı bir *anlamlandırmadır.* Söz konusu anlamlandırma yegâne hakikat olarak anlaşılıp, ötekiler şeyleri "yanlış" görmekle itham edildiğinde, bu bir soruna dönüşebilir. Ölüm *göreceli* görüldüğünde, birinin vedası geçici bir veda olabilir; sevenler için hayatın sona ermesinin, aşkın sona ermesi olmak zorunda olmaması gibi. Seven, hayatta kalır. Buna mukabil ölüm *mutlak* görülürse, bu veda için de geçerlidir; "sonsuza kadar"dır bu veda, başka bir hayat ve herhangi bir biçimde bir birliktelik olmayacaktır artık.

Anlamlandırma, ölümle ilişkinin *biçimlerini* de etkiler. Biçimler, yani davranışın artık üzerine daha fazla düşünmemek üzere sabitlenmesi, muhtemel olmayan her şeyi gerçek kılar, yaşanamaz olan her şeyi yaşanır hale getirir. Buna olan ihtiyaç, ölümün idrake sığmazlığından ve onun beraberinde getirdiği ayrılık acısının sınırsızlığından doğar. Biçimler, tutamaksız bir zamanda hayata bir tutamak sağlarlar. Eylemlerin akışının önceden belirlenmesi, onları tamamen güvensizleştiren bir durumda onlara bir güven verir. Biçimler ölümün coşturduğu duyguların kendi içine kapanıp gömülmesi yerine, onlara ifade kazandırır. Ölümle baş etmek, böyle de mümkün olur.

Geleneksel kültürler, ölümü ritüellerle sarmalayan ve öleni –bu geçici bir veda olsa bile– son defa onurlandıran biçimler sunarlar. 21. yüzyılda hâlâ bunun bir örneğini, ölenin beş gün boyunca aile arasında kalarak beklediği Gürcistan'da görebiliriz; giden hâlâ oradayken, onun artık gitmiş olduğuna usul usul alışır aile. Hiç kimse bir insanın

öldükten sonra başka bir tarzda yaşamını sürdürdüğünden şüphe duymaz, o halde kendisini evden atılmış gibi hissetmemelidir. Arkadaşları, tanıdıkları, komşuları onu ziyaret ederler. Basbayağı bir insan kuyruğu, kıvrıla kıvrıla sokaktan evin içine, ortasında yatmakta olduğu oturma odasına kadar uzanır. Siyah kıyafetli kadınlar duvar boyu oturmuşlardır. Herkes açık tabuttaki müteveffanın çevresindedir, önünde eğilir, kulağına son sözlerini fısıldar, yakınlarına taziyelerini sunarlar; ağlamak da gerekir. Hararetli bir git gel hüküm sürer; ölenin suretinde ölümle karşılaşmanın irkiltisini göze almış çok insan vardır.

Modern çağda, ölümle ilişkinin göreneksel biçimleri kayboldu. Modern özgürlük iddiası, o göreneklerden özgürleşmeye yol açtı; çünkü onlar da bütün biçimler gibi, benliğin özgür gelişmesini engelleme şüphesine konu olmuşlardı. Ne var ki biçimden yoksunluğun artmasıyla, tutamaksızlık, çaresizlik, kaybolmuşluk ve ümitsizlik kol gezmeye başlar – tam da ölüm karşısında, öyledir. Bir vakitler öte dünyaya yansıtılan ve bu-dünyanın kıymetsizleştirilmesinin eşlik ettiği hakiki hayatı, modern çağ, artık bir öte dünyaya açık olmayan bu-dünyaya aktardı tamamen. Ölüm korkusu, o noktadan beri, artık araftan ve cehennem kapılarından duyulan korku değil, hayatın içine düşeceği varsayılan hiçliğin korkusudur. Elde kalan "tek hayat"ta mümkün olabilen her şeyi gerçekleştirmeye dönük bir yaşam stresi doğar bundan.

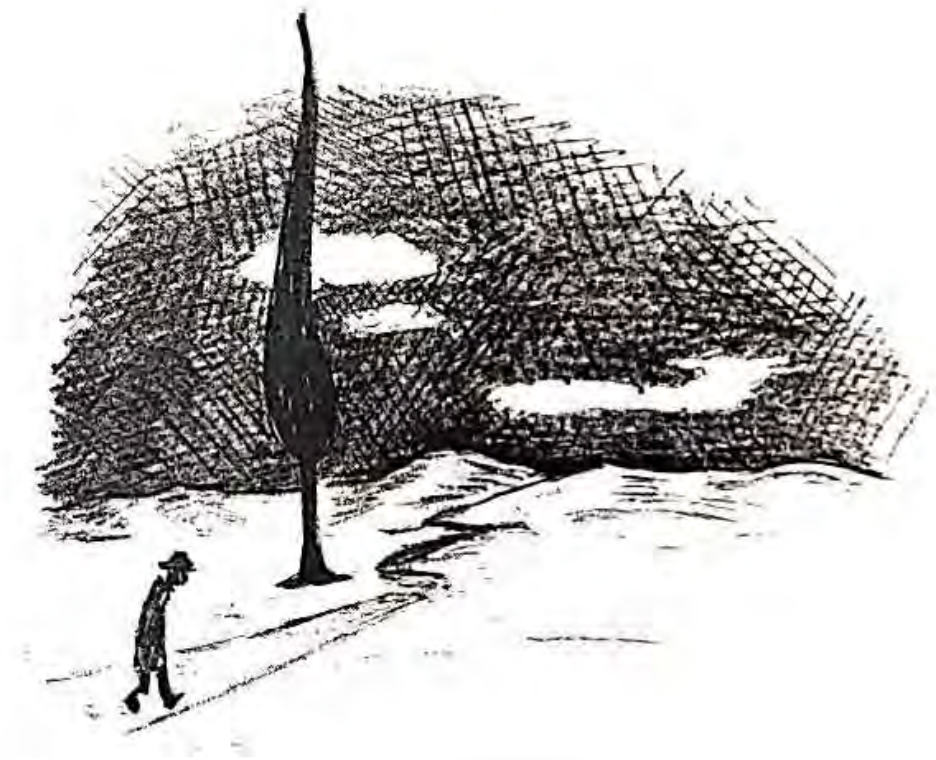
Farklı türlü modern bir çağda, insanlar ölümü kabullenmenin farklı bir tarzına cesaret edebilir ve ölümden sonraki hayata dair meseleyi ucu açık bırakabilirler. Ölümle ilişkinin eski biçimleri serbestçe tekrar ele alınabilir ve yeni biçimler icat edilebilir. Bunun bazı ilhamlarını, 1993'te Bergisch Gladbach'da kendisini "heyecanlı cenazeci" diye tanımlayan Fritz Roth tarafından kurulan "İnsanî Refakat Evi"ne borçluyuz. Burası alışıldık bir cenaze ve defin mües-

sesesi değil; daha ziyade, ölümün yaşanabileceği ve bunun onunla ilişkinin –ki bireysel olarak çok farklılaşabilir bu ilişki– gerektirdiği zaman ayrılarak yapılacağı odalarıyla, büyük bir evdir.

Bu deney ekol olmuştur. Evde baştan beri tabut imal etmek ve süslemek için atölyeler bulunur. Ölü maskesi hazırlanabilir ve ölen kişi, ailenin kendi evi gibi düzenlediği odada yatarken çocuklar resim yapabilir. Evde kabare oynanır, okullar ziyarete gelirler; Almanya'nın ilk özel mezarlığının bahçesindeki ormanlık alanda yer alan sahnede pop grupları açık hava konserleri verirler. Arkadaşlar ve akrabalar mezarların yanında oturur, müzik dinlerler. Sonuçta bir "ağıt evi", sessiz sessiz meditasyon yapmak istemeyene duygularını dışavurmanın başka imkânlarını sunar. Yas töreninin bitiminde, tabutun kapağı bir defa daha kaldırılarak, isteyen herkesin son bir kez veda etmesi sağlanır. Cansız bedenin gizemini bu esnada duyusal olarak idrak edebilirsiniz. Bir anda, hayatın bedeni saran özünün, ölümle beraber yitip gittiğini fark edersiniz. Fakat buraya gelene kadar, kat edilmiş uzun bir yol vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAŞAMA SANATI VE ÖLME SANATI

İnsan doğar, hayatını yaşar ve ölür. Doğumla ve hayatla az çok baş edilebilir. Ama ya ölmekle? *Ars vivendi*'nin, yaşama sanatının bir parçasının da *ars moriendi*, ölme sanatı olduğunu, henüz antik çağın filozofları biliyorlardı: "Güzel yaşama endişesi (*kalōs zēn*), güzel ölme endişesiyle aynı şeydir (*kalōs apothnēskein*)," diyordu Epikür, M.Ö. 4./3. yüzyılda *Menoikeus'a Mektup*'unda. Bu hiç değişmedi. Güzel bir hayat, ölüme hazırlanmanın en iyi yoludur. Vaktinde onaylanmaya değer bir hayat yaşamaya gayret edenin, sona gelindiğinde, fazla pişman olacağı bir şey olmaz. Yoksa, tam aksine, hayat güzel yaşandıysa, veda etmek daha mı zor gelir insana?

Her halükârda şu soru, modern insanın karşısına, öncekinden daha keskin bir şekilde dikilir: Hepsi bu muydu? Henüz ömrü müddetinde, ölüm, sıkıştırır yaşayanı: Sahiden yaşıyor musun? Zamanını nasıl harcıyorsun? Daha neler yapmayı tasarlıyorsun? İnsanların kendi hayatlarına etki edebildikleri ve kendilerini artık kör bir kaderin veya bilgece bir kehanetin kuklaları olarak kabul etmelerinin gerek-

mediği bir yerde; ölüme düşen rol, arzuları ve düşleri yok etmektir. Modern ölüm, hayatın umut dolu gerçekliğini, projeleri kesintiye uğratan ve harika fırsatları mahveden bir aldırmazlıkla akamete uğratır. Nadiren bir kurtuluş olarak, çok daha sıklıkla küstahça bir dayatma olarak belirir. Daima yaşanmamış bir şey kalır, o zaman da itham edersiniz: *Neden?* Neden ben? Neden şimdi?

Bir ölme sanatı, nasyonal sosyalistlerin cinayetleri için istismar ettikleri *ötenazi*ye, asıl karşılığı olan "iyi ölmek" ve "güzel ölüm" (*euthánatos*) anlamını geri verebilir. Yine de fazlaca romantik tasavvurlarla bağlanılmamalıdır buna, çünkü ölmek her şeye rağmen acılı, sefilce ve çirkin olabilir. Ancak ölmek iki bakımdan bir sanat haline gelebilir. Hem, bir insanın en zor anında (önüne geçilmez bir zorunluluk anlamında) kendi kendisiyle ilişkisi bakımından. Hem de, son günlerinde ve saatlerinde onu terk etmeyen –meğer ki yalnız kalmayı istiyor olsun–, ötekilerin ölmekte olanla ilişkisi bakımından. Bazıları kendi başına kalmayı tercih eder; herkesin başka şeylerle meşgul olduğu veya ölüm döşeğinin başında uzun bir nöbetin ardından yorgunluktan uyuyakaldıkları zamanı ayarlarlar. O an orada hazır bulunmamanın suçluluk duygusuna yol açması mümkündür ama gerekmez.

Ölme sanatı, son bir defa *selfcare*, yani kendine mukayyet olmayı gerektirir; bunun icabı, ölüm üzerine düşünmek, onunla meşgul olmak, ona hazırlanmak ve onun karşısında kendi tutumunu takınmaya çalışmaktır. Bazıları nihai hadiseyle *mücadele etmeye* girişir ama çoğunlukla başarısız olurlar. *Öfkeye kapılmak* da ölümü işinden alıkoymaz. Olanı basitçe *kabullenmek*, daha münasip görünür. Rıza göstermek, her şeyi kolaylaştıran tutumdur – yakındakiler için de öyledir. Hatta belki de tıpkı sevme eylemindeki gibi *kendini teslim etmek*, şu dinî düstura tekabül eden dünyevî biçim olabilir: "Ruhumu senin ellerine teslim ediyorum."

Ölüm anının geldiğini, ölmekte olan açıkça sezebilir. Ölüm süreçlerine tanık olanların, ölmekte olanların ona etkide bulunabildiklerini, yani bir bakıma ölümle bir iç anlaşmaya varabildiklerini gözledikleri, nadirattan değildir: "Lütfen sevdiğim insan yanımdayken olsun..." Her şeyin bir ilk seferi olduğu gibi, kaçınılmaz olarak bir son seferi de olur: Uyanmak, kalkmak, banyoya gitmek, kahvaltı etmek. Son sefer önemlidir, çünkü bunun hatırası geriye kalanın hafızasına sonsuza dek yapışıp kalır. Bunlar onun son sözleriydi, orada biteceğini o an bilmiyorduk. Bu onun, yerine getirilen veya artık yerine getirilemeyen son arzusuydu. Bu, bize nasip olan son kucaklaşmaydı ve ben son olduğunu sezmemiştim. Bu onun yumuşak dudaklarına kondurduğum son öpücüktü ve ben bunu biliyordum.

Ölmekte olanın endişesi ve ötekilerin ilgisi ile, –ölümün bize göründüğü gibi– mutlak uçurumla karşılaşmayı kabule şayan kılan ve o anlamda güzel olabilen koşullar yaratılabilir. Çünkü artık geriye bir şey kalmadığında, artık "yapılabilecek bir şey yok" ise, yine de, kendiyle baş başa olma ve diğerlerinin ilgi ve bakımını görme umudu kalır geriye. Endişeyi, iç huzura ve sükûnete katkıda bulunacak olan dış çerçeve için duymak gerekir. Çoğu insan, son ana kadar, alışkanlıkları içinde ikameti arzular. Son tedavilerden ve müdahalelerden feragat edebilir insan, onun yerine daha fazla temas yaşamak için. Çünkü artık söyleyecek fazla bir şey kalmayınca, el, temas ederek konuşur; elin arkasını okşayarak konuşur, omzunu veya kolunu kavrayarak konuşur, yanağa veya alna konarak konuşur, ıslak bir tamponla dudakları ıslatırken konuşur. Bütün bunlar ölmekte olana hayır işlemektir. İnsanın başını yaslayacağı bir kol, hatta bir başkasının kollarında sonsuz uykuya dalmak, ebedî bir teselli verebilir belki de.

Ölmenin nasıl vuku bulduğunu bilmenin yardımı dokunabilir insana. "Her şeyi bilmek" ister miyim? Birçok hekim

ve bakım hizmeti veren insan, buna hazırdır (Claudia Bausewein ve Rainer Simader, *99 Fragen an den Tod*,[1] 2020). Birçok ilgili ise hiçbir şey bilmemeyi tercih eder – belki de "olumlu biçimde ileriye bakmak" için. Birçok durumda duygular, ağlamak, cebelleşmek, öfkelenmek, ummak, çaresizliğe düşmek, pazarlık etmek, inkâr etmek arasında lunaparktaki hız trenleri gibi gider gelir. Ta ki bitkinlik ve yorgunluk yayılıp da vücut ısısı elden ayaktan çekilene kadar. Yakındakiler, artık tam anlamıyla yaşayanların çemberine ait olmayan insanı nasıl idare etmeleri gerektiğini o kadar iyi bilmeyebilirler. Yahut, sadakatle ve güven verici bir şekilde yatağın başında oturur, içecek bir şeyler uzatır, bir şeyler okur, konuşur veya susarlar. Neşelendirmek gerekli midir? Duruma pek katlanamayan için öyle olabilir, ölmekte olanın kendisi için ise o kadar değil. Onun düşünceleri, yaşamış olduklarındadır – veya, maalesef artık yaşayamayacaklarında. Meğer ki, düşünceler fazla yorucu hale gelmemiş, acılar ve uyuşturucular onların tepesine binmemiş olsun.

Az evvel bir *mesaj* tuşlamak mümkündü, şimdi artık değildir. Ben'i güvenle hayat boyu taşımış olan beden, şirazesinden çıkar. Zaafiyet o kadar artar ki, bedenin ne yaptığını ve başkalarının onunla ne yaptığını denetleme imkânı kalmaz. En iyisi, vakitlice güvenilen insanlara bir vesayetname vermektir. Peki ya ölümden sonra ne olacaktır? Bununla ilgili bırakılan bir not var mıdır yoksa ötelenmiş midir? Nasıl defnedeceğiz? Nereye? En azından yaşayanların ihtiyaç duyduğu veda töreni, nasıl düzenlenmeli? Vasiyetnameyi bir kenara bırakalım; geriye bir kavga bırakmaması gerekiyor olsa da, tecrübeyle sabittir ki bu neredeyse imkânsızdır. Ağrılar? Palyatif tıp neredeyse tıpatıp ölmekte olanın ihtiyaçlarına göre ayarlanabilecek sınanmış bir do-

1 Ölüme 99 Soru.

nanıma sahiptir (tıpkı ölme sürecinin tamamı gibi, bu konuda da en ufak ayrıntısına kadar bir açıklama için bkz. Roland Schulz, *So sterben wir - Unser Ende und was wir darüber wissen sollten*,[2] 2020).

Duyuların canı çekilir – koku duyusunun yanı sıra tat alma duyusunun da. Sadece tuhaf şeylerin tadını alma duyusu kalır, adeta hamilelikteki gibi. Çok geçmeden insan konuşmaya, hatta sadece bakmaya bile güç yetiremez hale gelir. Mekân ve zaman duygusunu kaybeder, zaten artık ihtiyaç da duymuyordur ona. Onun yerine uyuma, sonsuza kadar uyuma ihtiyacı galebe çalar. Ölmekte olan artık bir şey içmek istemediğinde, böbrekler yavaş yavaş görevden el çekerler. İnsan gıda almadan uzun süre yaşayabilir, sıvı almadan kural olarak sadece üç gün yaşar, istisnaları olabilir.

İnsanın güçleri tamamen kurumadan ve nefesi daralmaya başlamadan, yanaklar çökmeden ve gözler yuvalarına çekilmeden, yüzünde son bir ışımanın, bir anlığına tam bir zihinsel berraklığın ("ölüm iyiliği") belirmesi de mümkündür. Soluk tamamen kesildiğinde, gözler devrilene kadar, kalan bir iki an daha vardır. Kalp atmayı bırakır, zihinsel işlevler iflas eder. "Birdenbire elektrik söner," der, Berlin Charité Hastanesi'ndeki nörolog Jens Dreier; arkasından "son bir aşırı uyarılma hali" beyin hücrelerini tsunami baskınına uğratır, belki de hatıraların nihaî bir *slayt gösterisi* sökün eder ve kalan tüm enerjileri bir anda berhava eder.

Ölüm, güncel bilgi durumumuza göre, budur. Her şey sona mı eriyordur böylelikle? Fakat ölümün tüm hayatın kesin sonu olduğu, ancak bir inanç olabilir, sınanabilir bir bilgi değil. Durumun başka olması da pekâlâ mümkündür. Birey, ölümü hayatın sonu olarak görmemekte serbesttir; bir tanrıyla bağ kurmadan, bir nihaî hakikate sahip olmadan, ama belki Bob Dylan'a atıfla yapabilir bunu: *Death Is Not the*

2 Böyle Ölürüz. Sonumuz ve Bu Konuda Bilmemiz Gerekenler.

End[3] (1988). Her halûkârda bu, bir gerçekliğe tekabül ediyor olması gerekmeden, *mümkün* bir düşüncedir.

Yaşama sanatına dayanarak ölme sanatını nazarına alanın yapacağı en iyi şey, henüz ömür sürmekteyken, en kapsamlı bağlamını artık kendi benliğinin içinde görmeyen bir hayatı yaşamaya gayret etmektir. Kendi içine ve kendi sonsuzluğuna kapanmamak için, gerçekliğin bu-dünyasında, olanakların bir öte-dünyası açılım bulabilir. Bu hayatta yarı yolda kalanı, mümkün bir başka hayata emanet edebilirsiniz. Bu bakış tarzının sonucu, modern çağda dört bir yanı *saran ümitsiz yaşama hırsının yerini, şen bir sükûnetin* alması olabilir. Hayatın ötesinde bir hayatın olduğunu kabul eden, –hangi biçimde olursa olsun– bütün düşlerinin şimdi hakikat olmamasını rahatlıkla kaldırabilir. Başka bir sefere denecektir, o zaman.

Mevcut hayatın ötesinde bir hayat tasavvuru, ufkunu açmaya ve kendi benliğinin ötesinde bir bakış kazanmaya zemin hazırlar. Sonlu insan olarak sonsuz bir ufukta yaşamanın bilinci, Epikür'ün belirttiği gibi, "insanlar arasında bir tanrı gibi" gezinmeye yol açabilir (*Menoikeus'a Mektup*, 135). Duyusal emeğin artık takatinin olmadığı bir güç harcamayı gerektirdiği zayıflık anında da, benlik kendisini daha büyük bir bağlama yerleştirilmiş hissedebilir, bu da anlamsızlık hissini uzakta tutar. Sadece geri dönüp güzel bir hayata bakmak değil, yaşanmış hayatın ötesindeki bir bereketi görmek de zenginleştirir insanı.

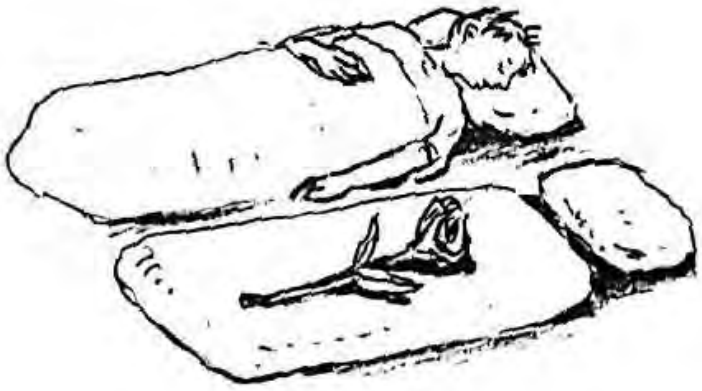
Hayat boyunca uzun müddet başkalarının ölümüdür, insanın benliğine dokunan; fakat kendisi ölüme maruz değildir. Lakin ölüm yine de yaklaşır. İyice yaklaştığında, bütün perdelerin yırtıldığı ve hayatın çırılçıplak insanın önünde durduğu, serildiği an gelir. Hayatın doğum ile ölüm arasındaki gerilimi ve genişliği, tüm korkuları, umutları, hayal

3 Ölüm, son değildir.

kırıklıkları, hazları, acıları, başlangıçları, kopuşları, bağları, ayrılıkları, tartışmaları, düşünceleri, kararları, meşrulaştırmaları, güzellikleri çirkinlikleri, varoluşun tüm o trajedisi ve komedisi büzüşür, doğum ve ölüm günleri arasındaki bir kısa çizgi kadar kalır. Belirsiz bir süre, hâlâ başkasının ölümüdür. Ama yaşayanların onunla da bir şekilde halleşmeleri gerekir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖLÜMLE İLİŞKİNİN EVRELERİ

Hayat evreler halinde geçer. Daima. Ama şimdi, başkadır. Hayat hep acı dolu olacaktır. Bütün dünya, tüm zamanlar için, hüzünlü ve boş kalacaktır. Artık hiçbir şey bunu değiştirmeyecektir. Korkunç sonlulukla yüz yüze geldiğinde, bir insan iyi düşüncelere ve iyi niyetli sözlere açık değildir artık. Hiçbir şey teselli vermez. Hayat durakalır. Yaşamaya devam etmek anlamsızdır – ölen insanla ilişki ne kadar derin, içtense, o kadar anlamsızdır.

Yine de, hâlâ süren ve bir evreden ibaret olmayan bir aşk söz konusuysa bile, kat edilecek evreler vardır. Ölmekle ve ölümle ilişkinin evreleri hakkında okumaya değer kitaplar var (Elisabeth Kübler-Ross, *Interviews mit Sterbenden*,[1] 1969; Verena Kast, *Trauern - Phasen und Chancen des psychischen Prozesses*,[2] 1982). Lakin kişisel yaşantı deneyiminin kendine mahsus bir gidişatı olur. Bunun evreleri, sisin içinden yavaş yavaş çıkarak, dilim dilim belirir. Bazen de üst üste binerler ve tekrarlarlar kendilerini. Düzenli bir şekilde bir-

1 Ölmekte Olanlarla Mülakatlar.

2 Yas Tutmak - Psişik Sürecin Evreleri ve İmkânları.

birini izleyeceklerine güvenemezsiniz. Belki de evrelerden ziyade *hayatta kalmanın veçhelerinden* söz etmeliyiz.

Çaresizlik: Karımın mezarı başında, şaşkın, acı acı ağlayabiliyorum sadece. Beraber yaşadığım insan yok artık. Bunun hakikat olması mümkün değil – tek düşüncem bu. Sanki bütün organlarım koparılıp alınmış. Bundan nasıl sağ çıkabilirim? Yanıbaşım, acımasızca boş. Evde, her odada esneyen bir boşluk. Dünya, bir uçurum boşluğu. Başkalarıyla beraber olmak yalnızlığı hafifletmiyor. Olup biten hiçbir şey alâkadar etmiyor beni. Bütün büyük krizler ehemmiyetsiz. Hiçbir şey herhangi bir anlam taşımıyor. Hiçbir şey sevinç vermiyor. Saatten saate yaşıyorum, bir günden bir güne... "Beden bakımını ihmal etmemelisin," diyor bir ses. "O, ruha destek verebilir." İştahın yoksa bile, her gün en azından bir çorba. Çok içmelisin, fakat alkol almamalısın, hızlıca alışkanlığa dönüşebilir. Kısa sürede bağımlılık yaratabilecek olan psikofarmakolojik maddeler kullanmamalısın. Sadece takviye için günde bir *ferrum phosphoricum*; homöopatik aile hekiminin tavsiyesi. Çok yürümek lazım, kilometrelerce, hareket iyi gelir. Tehlikeli bir zaman. Geriye kalan partnerlerde ölüm oranının yüksekliği, istatistikle kanıtlanmıştır. Kırık kalp diye bir olgu var, sahiden.

Cebelleşmek: Ölümden önce ha bire alevlenen, aşırı beklentiler yaratan hayata yönelik o öfke, felâketi durdurabilecek olan herkese yönelik öfke, uçup gider. Öfke yok artık, sadece ters gitmiş olan ve benim kendi ihmal ettiğim her şeyle cebelleşme var. Karımın ölümüne yol açan yemek borusu kanseri çok geç fark edildi, neden? Mide yanmasının zararsız olmadığını erken öğrenseydik, hastalık atlatılabilirdi. Ama kimse bilmiyor bunu, aydınlatılmadık bu konuda. Karım hâlâ yaşıyor olabilirdi, daha uzun süre birbirimizi varlığımızla sevindirebilirdik. Keder de aşk kadar büyük şimdi, ama sonradan artan sevgi olabilir mi bu? Mezarlıkta-

ki çiçekler ne güzel, niçin karıma daha sık çiçek getirmedim? O beni hep can kulağıyla dinledi, peki ben ona kulak verdim mi? Onu anlamaya daha fazla gayret etmeliydim ve bulaşık makinasını daha sık boşaltmalıydım, bundan memnun oluyordu. Fakat çocuklarım ve arkadaşlarım cebelleşmemden hoşlanmıyorlar. Canla başla cebelleşmeyi sürdürmek yine de bana doğru yol gibi görünüyor – bıkkınlık verene kadar.

Konuşmalar: İyi niyetle söylerler: "Yardıma ihtiyaç duyarsan, ara beni!" Kesin olan şudur: Aramayacağım. Çünkü gücüm yetmiyor. Çünkü, ihtimal ki, aradığımda "şu an maalesef uygun değil" olacaklardır. En iyisi, yardımını doğrudan hayata geçirmektir: "Öğlen kapında çorban hazır." "Yarın akşam uğrayacağım." Buna sahiden memnun olurum. Çünkü yan faaliyet olarak bir hastanede ölümcül durumdaki insanlarla konuşurken, şunu öğrendim: Sakın ola bu olayla baş başa kalmamak lâzımdır! Sakın, kendini kapatma! Özellikle en yakınlarıyla ve en sevdikleriyle, çocuklarla, erkek ve kız kardeşlerle, kız ve erkek arkadaşlarla uzun sohbetler yapmak, inanılmaz iyi gelir. Hislerimi "içimden geldiği gibi" döker, başkalarıyla paylaşırım o ağırlığı – o zaman hafifleyiverir. Karım dostlukları çok verici bir biçimde sürdürmüştü, ben o kadar değil. Şimdi arkadaşların yanımda olması ve ayıracak geniş vakitleri olması, bana iyi geliyor. Onlarla arkadaşları hakkında, yani karım hakkında konuşmak, ona yakın olma duygusu veriyor bana. Bu sohbetlerde yitirdiğimiz müşterek hayat hakkında gözlemde bulunabiliyor ve bazı şeyleri şimdiye kadarkinden farklı tasnif ediyorum. Onu iyi tanımış olan başkalarının gözüyle, onu şimdiye kadar olduğundan daha iyi anladığımı sanıyorum.

Alışma: Tekrar tekrar vuku bulan, kaçınılmaz olarak alışmayı sağlar. Yatakta yanım boş kalmaya devam ediyor, bu her sabah tekrar korkutuyor beni. Sonra bu durum bana ya-

bancı olmaktan çıkıyor, az çok aşinam oluyor. Bir insan sürekli yabancılama halinde yaşayamaz. Yeni duruma ağır ağır alıştıkça, hayat geri dönüyor. Aynı zamanda, sürekli karımla meşgul olmak istiyorum. Onun fotoğraflarına bakıyor, mektuplarımızı ve bana yazmış olduğu şeyleri okuyor, yıl be yıl birlikte yaptıklarımızı kuşbakışı görmeye çalışıyorum. Hüzünlü hatıralar bunlar, fakat psikologların deyişiyle bir "yeniden konsolidasyon" gerçekleşiyor. Hâlâ büyük ruhsal ve zihinsel bağlılığımızı hissediyorum, yalnız tensel temasın eksikliğini hissediyorum acı verici biçimde, yanımda yalnız hava var. Cinsel ihtiaçlar uyanıyor ve başkalarıyla mahrem yakınlaşma için tazyik ediyor; her kim olursa olsun, neredeyse... Daha önce benzer bir durum yaşayan bir arkadaş biliyor bu hali, onunla bunun üzerine konuşuyorum. Yaşama ve teselli edilme ihtiyacı, bu. Fakat bu zaruret halinde birisiyle bağ kurmak, ilişkiye başka bir sebep yoksa, tavsiye edilecek bir şey değil. Ağır hayal kırıklıklarına yol açabilir.

Büyü: Her tuhaf ses, her dikkat çekici rakam dizisi, her gökkuşağı, karımın yanımda olduğunun bir işaretine dönüşüyor, "maddenin hangi halinde olursa olsun", onun beni peşinen temin etmiş olduğu gibi. Onun ölümünden beri, sırayla, büyüye yorulabileek durumlar yaşıyorum. Bunlar, hâlâ birlikte olduğumuz duygusunu güçlendiriyor. Her durum kendi başına tesadüfle açıklanabilir, ama ya bunların zincirleme gelişmesi? İlk yıl böylesi olaylar üst üste birikiyor, bundan bahseden başkaları da var (Joan Didion, *Das Jahr des magischen Denkens*,[3] 2005). Kitabın başında aktardığım havaalanındaki hadiseyi, kalbimde karımı taşıyarak uçtuğum Tenerife'de geceleyin gökyüzünde bir başka hadise izledi. Yemyeşil parlayan, demir ve magnezyum içerikli bir meteorit, ebadı itibarıyla daha ziyade bir bolid,[4] gözlerimin

3 Büyülü Düşünmenin Yılı.

4 Olağanüstü parlak ve/veya büyük meteor.

önünde denizin üzerinden kayıverdi. Bu tür bir meteoriti daha önce hiç görmemiştim. Karımın bir meteoriti yönlendirebileceğine inanmıyorum ama enerjisiyle bana yön verebildiğini hayatı boyunca defalarca kanıtladı. En azından beni o anda oraya oturup da o yöne bakmaya sevk edenin, o veya onun enerjisi olduğunu tasavvur edebilirim. Bir iki saniye sonra olsa, o gök cisimini fark etmeyecektim. Peki açık turkuaz yeşil de mi tesadüftü? Gözde rengiydi bu onun.

Şükran: Öteki hayatı çevreleyen çizgiler yavaş yavaş ortaya çıkıyor. Karımın ölümünü nasıl atlatabileceğimi vakitlice sorduğum tecrübeli arkadaşım, bana şu tavsiyede bulunmuştu: "Güzel projelere ihtiyacın var." Ben de kendime birkaç proje belirledim: Çocuklarımla ilgilenmek. Arkadaşlarla daha fazla temasta kalmak. Kendimi daha canla başla işime adamak. Bir kısmını karımla planlamış olduğum birçok seyahate çıkmak. Onunla birlikte yaşanmamış yılların yasını tutmak yerine, yaşanmış onca yıla şükran duymak. Onun yaşadığım müddetçe ölmeyecek olan güzel anılarının bakımını yapacağım. Birinci ölüm yıldönümü yaklaşırken, büyük bir kudretle uyanıyor o anılar. Bir yıldönümü günü de günlerden biri sadece, ama acı yine sökün etti. Kaçmalı mı? Her şeyi bir defa daha yaşamak, daha iyi. Beraber takıldığımız kafeyi bir defa daha ziyaret etmek. Mutlu birlikteliğimizi belgeleyen resimlere bakmak. O hayatımın bahtıydı. Bir süredir görünmeyen gözyaşları yine akıyor. Arkasından gelen zamanda, uzun süredir çökmüş olan omuzları dikleştirme itkisini fark ediyorum. Ve hayatımızın resimlerinin başka bir nedenle daha önem kazandıklarını fark ediyorum: Çünkü onlar, artık giderek gerçek değilmiş gibi görünen bir gerçeğe tanıklık ediyorlar.

Bu-dünyalılık: Yataktan kalkmak, banyoya gitmek, kahvaltı hazırlamak – "saatlerin dansı" (Amilcare Ponchielli'nin müziği) başlamıştır yine. Hayat, banal bu-dünyalılı-

ğıyla yine her yere yayılıyor. Her şey Sisifosvarî, kendi yolundan gidiyor, her gün yeni baştan, sanki başa türlü olamazmış gibi, aldatıcı bir ebedî kesinlik. Gündelik hayat yüzeyselliğiyle ölümün açtığı uçurumun üzerine bir köprü kuruyor. Hafiflik ve başkalarıyla rahat bir ilişki yeniden mümkün hale geliyor. Karımın enerjisiyle sarmalanmış ve onunla dolu hissediyorum kendimi, bunun hiç kaybolmamasını diliyorum. Yine de yoğunluk düşüyor – enerjinin atmosfere dağılması ölçüsünde. Bir kısmı benle kalıyor. Gözlerimi kapadığımda hissettiğim ve önümde gördüğüm bulut hâlâ orada ama artık karımın konturlarını taşımıyor. Göğe kadar yükseliyor ve sıcak bir turuncumsu ile incecik bir beyaz sis arasında değişiyor. Reenkarnasyon ihtimalini ciddiye alırım. En ufak sineğe bile zarar vermem. Elimin tersine konsa bile kovalamam onu. Belki de karımın sevecenliği, sokulganlığıdır o. Yalnız güvelerden kurtulmak isterim. Karım onlardan nefret ederdi, güve olmasına imkân yok.

Neşe: "Yas emeğini" eda ettim mi şimdi ben? Bu lâfı hiç sevmedim. Üzülmek, bir emek süreci değildir, insan olmanın bir parçasıdır. Bazıları başka şeylere yönelmek üzere ölümü süratle "halletmek" isterler, ben istemem. Birçok zaman talep edildiği üzere ölülerin en nihayet "gitmelerine izin vermek" de daha ziyade, yol açtıkları huzursuzluğa artık katlanmak zorunda kalmamak için onlardan uzaklaşma isteğinin bir ifadesi. "Nihayet kurtulmuş" olmasından memnun olduğunu söylemekle, ölümün şaşkınlığından kendi kurtuluşunu kastediyor olabilir insan. Psikolojinin serinkanlı biçimde "bir kayba verilen uyarlanma reaksiyonu" diye tanımlanan *yas* yerine, *üzüntülü olmayı* sırf kelime olarak bile tercih ederim. Üzüntünün hükmünü yürütmesine izin vermek, rahatlık ve neşe evresine geçmeye de daha uygundur. Gerçi melankoli dalgalar halinde gelir gider, tekrar tekrar gelir gider, ama frekans aralığı genişler. Hayatın

şimdiki ve buradaki yaşamdan daha kapsamlı olduğu, hatta zıddını yani ölümü de içerdiği izlenimi alan kazanır. Neşe, bütün üzüntülerin üzerinde, fanilikle barışık olma ve ona verilen ad ne olursa olsun, bir sonsuzluğun muhafazası içinde olduğunu bilme duygusu ve düşüncesidir.

Artık mezarın başında durmuyorum sadece, onun bakımıyla ilgilenmeye de başladım. Her hafta oraya gidiyor, küçük bir bahçeye dönüştürüyorum; karımın eski bahçesinden de bitkiler getiriyorum. Günün birinde ikimizin ebedî yatağı olacak burası, aynen arzuladığımız gibi. Benim naaşım onunkinin yanında yatacak. Ne var ki bunun gerçekten olacağını tasavvur edemiyorum. Ölmek mi? Ben mi? Hayatta olmaz! Her ne kadar her insanın başına geldiği kanıtlanmış olsa da, günün birinde öleceğimi ciddi ciddi düşünemiyorum. Kendimi ancak kötü günlerde ölümlü hissediyorum. Keyfim yoksa, hasta gibiysem, bana hiçbir şey ölüm kadar gerçek gelmiyor. Herkese kendi tarzında doygunluk veren iyi günlerde ise, ölümü tamamıyla gerçek dışı sayıyorum. Böylesine hayat dolu bir şaheser olan bedenin ve tüm o hissetmelerin, düşünmelerin, konuşmaların, yapıp etmelerin bir gün gelip küle dönmesi nasıl mümkün olabilir? Kocaman bir insan nasıl büzülüp böyle bir kül dökümü haline gelebilir?

Bu hayatı yaşayanın ben olduğum duygusu, başka hiçbir yerde olmadığı kadar, mezarda sarar beni. Her şeye rağmen günün birinde geçip gitmiş olacağının idraki, buradayken reddedilmezdir. *Varoluşsal bir indirgeme* vuku bulur, hayat aslî koordinatlarına rücu eder: Doğmuşumdur ve sonlu bir varlık olarak bu yıldızda yaşıyor, onunla birlikte sonsuz uzamlar ve zamanlar boyu yol alıyorumdur. Hayatın güzel taraflarının tadına varabilirim, fakat bu hayatın günün birinde sona ereceğinin tamamen bilincinde olarak, onun öteki taraflarını da kabullenmeliyimdir. O zaman belki ölümü-

ne üzgün olacağımdır, fakat belki de, sonrasında önüme açılan her şeye açık olarak, bu dünyada yaşayabilmiş olduğuma sevineceğimdir.

Mezarın gücü: Mekânın duygusal etkisi, belki internette bir anma sayfasını hızla ziyaret etmenin pek kalıcı bir şekilde akla getirmediği duyular üstü düşünceleri uyandırır. Mezar, kendi sonluluğunuzla bir yüzleşmedir, ölümle hissedilen ve düşünülmüş bir karşılaşmadır; ölümden bakarak, kendi hayatımızın ne olmuş olacağı sorusunu ortaya atar. Kimin için veya ne için yaşıyorum? Benim için önemli olan insanlarla nasıl yaşıyorum? Bana güzel ve onaylanmaya değer gelecek şekilde yaşıyor muşum? Öyle değilse, bunun için ne yapabilirim? Hayatta yönümüzü belirlerken, düşüncelerimizde daima hayatın sınırında bir durup eğleşmenin yardımı dokunacaktır bize. Oradan bakarak, yeniden cesaretini toplamak ve yeniden hayatta anlam bulmak, sevinçleriyle birlikte hayata ve dünyaya yürümek daha kolay olur. Ölümle ilişki, hayatın anahtarıdır.

Burada, mezarlıkta, ölülerin hatıralarında yaşadığı başkalarına rastlıyorum. Mezarlık, onların da hayatının bir parçası. Burada bütün mezarlarda ortak olan üzerine düşünüyorum: Ölen, aslında burada değil. Bunun bir nedeni, onun hiçbir şeyinin ölmemiş olması olabilir. Bütün doğada bir oluş ve yok oluş devridaimini görüyoruz; demek, doğanın bir parçası olan insanda durum farklı olamaz. Bunun karşısında, ölüm nedir ki aslında?

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM SAHİDEN VAR MI?

Arkadaşlarımdan biri öldü. Henüz ümit verici olan ilk teşhisten bir yıl sonra hayatını kaybetti, 60 yaşındaydı, o da yemek borusu kanseriydi, karım gibi. Artık varolmaması çok saçma; muhakkak birazdan kapı ağzında belirecektir, parıldayan gözleri ve hafif alaycı gülümsemesiyle. Eskisi gibi soluksuz bir şekilde her şeyi konuşacağız, derin anlamları olan konulara da dalacağız, aptal aptal dedikodu da yapacağız. Bir daha asla olmayacak bunlar.

Hayatın gizemi ölümle beraber bir anda sökün eder. İnsanlık tarihi bu anda kendini tekrarlar. İnsanın tüm oluşu, ölmeye dair hayretle ve korkuyla ve sonrasına dair huzursuzlukla iç içe gelişmiştir. Henüz gri eski zamanlarda mezarlara bunun için hediyeler konuyordu; bunların, vardan yok olmayacaklarına göre, müteveffayı ölümden sağ çıkması için donatması bekleniyordu! Peki ama nereye kayboluyorlardı? "Gitmiş" olan insanlara ne olur? Başlarına ne gelir? Onlarla nasıl bir ilişki kurmak mümkün olabilir? Ölenler gerçekten ölü müdürler?

Benim tutkum, anlamaktır. Bir şeyin ne olduğunu, nere-

den geldiğini, ne olacağını, bununla ne yapılabileceğini, ne işe yarayacağını, bunda iyi olmayan yanın ne olduğunu anlamak isterim. İçine bir fenomenin gömülü olduğu ve ona anlam katan bu bağlantılar ilgilendirir beni. Her şeyi birbirinden yalıtarak gözleyebilir, fakat hiçbir şeyi birbirinden yalıtarak anlayamayız. Açıklamak ve anlamak, bilimlerde genellikle kendi başına amaçtır; benim gözümde ise sevme kabiliyetine hizmet eder. Ne kadar iyi anlarsam, onunla o kadar iyi ilişki kurabilirim. Ölümdeki idrak dışılık ile ilişkimde de sağlayabilir miyim bunu?

Şunu gözleriz: İnsanlar hayatları boyunca onlara can veren ve onları hareket ettiren enerjiye ihtiyaç duyarlar. Beden yaşlanır ama enerji yaşlanmaz. Bu sebeple, insanlar yaşlanınca da genç hissedebilirler. Ne var ki enerji azar azar çekilir bedenden; bunu başlarda pek hissetmezsiniz. Yavaş yavaş takatten düşer insan. Oluşan bu "tedricî hasarın" telâfisi, emeklilik sigortasıdır. Hayatın sonu daha bariz biçimde bükülduğünde, enerjinin çekilmesi dramatik boyutlara varabilir. En son ısının ve elektriğin terk ettiği bedenin verili biçimiyle varoluşu sona erer. Ancak bütün bileşenleri, başka biçimlere dönüşerek yaşarlar. Bütün atomlar ve moleküller er veya geç başka bağlantılara girerler. Bunların bir nebzesinin bile kaybolduğuna dair işaret yoktur.

Ölünün yakılması sırasında bedenin her hücresinde depolanmış olan enerji, atmosfere karışan ısıya dönüşür. Arkadaşımın kefendeki bedeninin 2 saat boyunca 1200 dereceye varan bir ısıda yakılacağı fırına sürülmesi, beni büyük bir yoğunlukla pençelerine alıyor. Sadece tüy hafifliğinde kül değil, "taş kalıntısı" kalır geriye, büyük ısıya bile dayanan ve kondukları kavanoza özgül ağırlığını veren ufalanmış kemik parçalarıdır bunlar. Ölü beden yakılmaz da gömülürse, çürüme başlar; bu da, moleküllerin yeniden gruplandığı ve birçok canlı tarafından biyokimyasal süreçlerde

işlendiği farklı türden bir dönüşümdür. "Yeniden topraklaştırma" denen yeni defin biçiminde, mikroorganizmaların bilhassa hızlandırdığı bu süreç, 40 gün içinde verimli bir humus toprağın oluşumunu sağlar.

Her ne biçimde olursa olsun: Enerji her ölümden sağ çıkar. Reel suret ölür ama enerji ölmez. Can verdiği insanın ölümünden sonra, evvela, uzamda kalmaya devam eder inatla. İnsanın enerjisinin şiirsel ifadesi olan "ruhun" çekip gidebilmesi için bir pencere açma âdetinin, o eski sevimli geleneğin sebebi budur. Enerji yavaşça dağılır fakat zerresi bile hiçliğe gark olmaz. Yaşayanlara ölenin yokluğunun gerçek dışı görünmesi anlamlıdır, çünkü onların gerçekliği içinde değilse de başka bir gerçekliğiyle pekâlâ vardır o. Mesela "gökte" olabilir mi, nineyle dedenin ölümünden sonra çocuklara söylendiği gibi?

Er ya da geç, evet – gök, kozmik enerji olarak anlaşıldığı ölçüde. Bunu mecazî anlamda söylemiyorum, ezoterik anlamda da söylemiyorum. Evren envai biçimde enerjiyle doludur. Yeryüzünün enerjisi bu kaynaktan beslenir. Tüm gezegen kozmik enerjiden doğmuştur. Yeryüzünde yaşayan her şey sürekli evrenden enerji çeker; özellikle de onsuz hiçbir bitkinin olamayacağı güneşten. Bitkiler bu enerjiyle oksijen üretir ve onu yenebilir biçime de dönüştürürler, bu da insanlar için aslî önemdedir. Yeryüzünün tüm enerjisi, her ne kadar sonsuz zaman aralıklarıyla da olsa, evrene geri döner. Ölenlerden arda kalan enerji de bu sürece katılır. Ölen herkes, bir süre daha yeryüzünde eğleşecek olanların semasında yıldız olur.

Demek, aslolan beden değil enerjidir. Ama onun da özü olanaktır, potansiyeldir. Ne kadar fazla enerji varsa, o kadar fazla *potansiyel* olur; onunla bir bedensel gerçeklik yaratılabilir ve beslenebilir. Sonunda her beden tekrar toprak olur, ama kelimenin tam anlamıyla öyle olur çünkü onu yaşatan

özü, büyük potansiyelin *toprağına*, olanakların kozmik sonsuzluğuna geri döner.

İnsan henüz ömür sürerken bu zemini en derininde adsız, sınırsız bir şey olarak sezinler. Bazen bana da hayat bir rüya gibi görünür, sanki dışarıdan, uzak bir yıldızdan, bütün faniliklerin ötesinden, gerçekte yaşadığım hale bakıyorumdur. Olağan hayatın ötesinde sezilen, olağan dışı başka bir hayat vardır; halihazır hayatın olduğu biçimde kırılgan ve marazlı değildir o hayat, zamana ve mekâna bağlı değildir, bir insanın *kişisel ruhunu* karakterize eden ve onun bedensel varoluşuna bağlı olan tüm duyguların, algılamaların, hatıraların, arzuların, özlemlerin damgasını taşımaz.

Bir süreliğine bir insanın hayat enerjisi ve ruhu olan şey, ölümle beraber tekrar kozmik enerjiye ve her şeyi dolduran *dünya ruhuna* aktarılır. Her hayatın onun içinden doğduğu enerji yüklü kutuptan, zıddındaki enerji kaybı kutbuna geçer; ta ki ölümle beraber saf, bağsız, yeni bir oluşu mümkün kılacak enerji durumu yeniden tesis edilene dek. Böylece hayat, maddîleşme, gayrı maddîleşme ve tekrar-maddîleşme arasında çember çizer. Her an ve her yapıp edişte, sonsuzluk bir sonluluğa, olanaklar bir gerçekliğe dönüşür. Fakat an be an, gerçeklik de akıp gider ve yeniden olanak haline gelir. Hayat daima ve tekrar tekrar, bütün olanakların uyukladığı yerde sona erer, ta ki oradan başka bir hayatın gerçekliği hasıl olana kadar.

Bu yorum inandırıcı ise şayet, buradan yaşayanların ve ölülerin aynı dünyada ikamet ettikleri sonucu çıkar; yalnız, farklı ontolojik düzlemlerdedirler: Maddîleşmiş enerjinin *dünyevî* düzlemi ve onun sınırlı, sonlu gerçekliği ile, gayrı maddî enerjinin ve onun sınırsız, sonsuz olanaklarının *kozmik* düzlemi. Ölüm, belki de bir *glissando*[1] olabilir, dünyevî

1 Müzik terimi: Kayarak. Kemanda, parmağı kaldırmadan bir telin üzerinde notalar arasında yapılan geçişteki gibi.

düzlemden öteki düzleme kayış. Yaşamakta olanlar, ölenlerin vaktinden önce bu hayattan ayrılmasına mahal vermeyip, onların öteki boyutlara ağır ağır geçmesini mümkün kılarak ölenlere yardımcı olabilirler; bu esnada ölenlerin enerjileri aşina oldukları mekânlarda salınır, sevdiği kıyafetlerine ve eşyalarına yapışır. Düzlemler arasında bir iletişimin mümkün olması gerekir; bunun ölümden öteye de mümkün olması gerekir, özellikle de düşünmenin ve hissetmenin *yoğun anlarındaki enerjetik bağlantılar üzerinden.* Böylesi deneyimlerden bahseden birçok insan var. Böylece sonluluğun ortasında sonsuzluğa bir pencere açılır ve o pencereden, ölen kişi "artık olmadığında" bile, onunla beraber olmak mümkün olabilir.

Bunlar hayattaki en yoğun anlardır: Kendini enerjiyle dopdolu hissetmek ve her şeyi yapabileceğine güvenmek. Bu bakımdan tipik bir deneyim, aşktır; sadece aşka düşmenin fırtınalı halinde değil, birbirine bağlılığın o daha sakin duygusu hüküm sürdüğünde ve sevenler bunun ebediyen devam ettiğinden emin olduğunda. Aşkta ölümden öte bir varoluşun olduğu, bir kesinliğe dönüşür; bu hiçbir zamansallığa tabi olmayan bir *ebedî varoluştur,* tüm oluşu kat eder, gider gelir. Enerjinin ölmediği doğru ise, aşkın dışında başka yakın ilişkilerde de hissedilebilecek olan *varoluşsal eminlik,* sağlam temellere dayanıyordur.

Bir insan, ancak yaşamış olduğu bu hayatla alâkalı olarak ölmüş olur. Onu bir kişi olarak karakterize eden maddî ve gayrı maddî unsurların bileşimidir, yok olan. İnsan, bu biricik kompozisyonuyla çözülüp dağılır, fakat bütün parçaları başka bağlantılarla, bedensel, ruhsal, zihinsel olarak yaşamaya devam eder. Öyle bakıldığında, kişinin ölümü dışında sahici bir ölüm yoktur. Ben asla ölmem. Muhtemelen doğrudur bu. Yalnız, bu cümlenin öznesi pek fazla dayanamaz. Kalan büyük bakiye, yani enerji ise, asla ölmez.

Bu yoruma bakılırsa insanlar, bütün varlıklar gibi, çok daha kapsamlı olan bir enerji denizinden meydana gelir, oradan doğarak yaşar ve ona dönerler. İzleri bir müddetliğine gerçek dünyanın kıyısına vurur ve bir dalganın vuruşuyla yine silinir. Fanilik, hayatın bu somut suretiyle sona erişi olarak görünür, ebedîlik ise bütün suretlerin ötesinde sonsuz bir varoluştur.

Aradaki farkı, güncel hayatta bulunanın bir o yana bir bu yana savrulmasında fark ederiz; artık geri gelmeyen ötekinin yitik varoluşunun acısı ile müşterek hayatın yuvalandığı sonsuz varoluşun coşkusu arasındaki savrulmada... Romantik yazar Novalis 1797'de genç nişanlısı Sophie von Kühn'ün mezarında işte bunu yaşantılamıştı. Onun erken ölümünden dolayı derinden müteessir değildi sadece, aynı zamanda "anlatılamayacak kadar sevinçli" idi. Günlüğüne "şimşek gibi parlayan coşku anlarını" not etmişti. "Mezarlık toz gibi uçuşuyordu önüm sıra –yüzyıllar kısa anlar gibiydi– yakınlığını hissediyordum."

Yine de bütün bunlar sadece düşünmeyi sürdürmek için *fikirler ve ilhamlardır. Ölüm bir kara kutudur.* İnsan bu suretiyle yok olsa bile sahiden ölümün olmaması neticede kanıtlanamaz, sadece varsayılabilir. Burada belirleyici olan, şimdilik, kuşku götürmez bir şekilde keşfedilmesi asla mümkün olmayan hakikat değil, bir insanın hayatını ve ölümünü üzerine kurmaya cesaret edeceği *yaşam hakikatidir.* Bu yaşam hakikati, kendi kendisini nasıl yorumladığına ve bu yorum doğrultusunda, –şayet keyfîlikten kaçınmak istiyorsa–, bağlantıların inanılırlığını sorgulayışına ve ayrıca ona neyin güzel ve onaylanmaya değer göründüğüne bağlıdır.

Kesin olan, o kadar çok şeyi bildiğine inanan modern zamanda da nihaî şeyler üzerine bir bilgimizin bulunmadığıdır. Ve buna rağmen birçoklarının bunun üzerine kafa yor-

duğudur. Varoluşun ötesinde bir oluşu nasıl tasavvur edebiliriz? Bunun üzerine düşünmeye yeni alan açmak için, ölümden sonra olası bir hayatın modern kültür tarafından küstahça kapatılmış olan ufkunu cesaretle yeniden açmak anlamlı görünüyor. Benliğin haddinden fazla dar olan sınırlarının ötesine geçmek ve esastan bir farklı-oluş'u gözümüzün önüne getirebilmek için, hayatın *olanaklara* doğru tekrar açılmasıdır, söz konusu olan. Ölmekte olan birinden, bu dünyayı terk etmekteyken şimdiden "öte tarafa" dair ne algıladığını son nefesine kadar rapor etmesinin istendiği aktarılır; bir bakıma canlı röportajın uç hali... Son sözleri şu olmuştur: "Tamamen farklı."

ALTINCI BÖLÜM

ÖLÜMDEN SONRA HAYAT VAR MI?

Babamın mezarı başında durmuşum, rüzgâr yüzümü yalıyor, ağacın tepesinde bir karatavuk şarkı söylüyor, bir yerlerde bir horoz ötüyor, tarlalarda titrek sesiyle bir çayırkuşu havalanıyor. Buradayken mevsimlerin kokusunu alabilirim; ilkbaharda leylak kokusu, yazın buğday, sonbaharda ekilmemiş toprak, kışın yakınlardaki dağların buz gibi havası. Mezarlığın kara toprağında "düşünceler" melankolik kokusunu salar, menekşeler, Fransızcada *pensées*. Düşünceler kafama hücum eder, babamı hatırlarım, onun sakin ciddiyetini; yanında olan kardeşlerime "Şimdi size nasıl ölüneceğini göstereceğim," derken, ölümüne dek attığı şen kahkahasını.

Babam, her şeyden fazla sevdiği bu küçük vadide ebedî yurdunda olacağından emin olmanın tesellisiyle öldü; kendini ait hissettiği doğanın içinde yuvalanmıştı, gündelik hayatın sesleriyle çevriliydi – sadece kuş sesleri değil, mezarlığın yanından akan trafiğin de sesiyle. Benim de doğup büyüdüğüm bu yere, babamla karşılaşmak, onunla konuşmak, ondan gelebilecek her tür işarete dikkat kesilmek için sü-

rekli geri dönerim. Sahiden burada mıdır? Mezarda sadece kemikleri yatıyor olabilir, ama ruhu, düşünceleri ölmedi; çünkü ben onları düşünmeye devam ediyorum, demek ki yaşıyorlar.

Bir keresinde 9 yaşındaki kızımla mezar başındaydım. Ayrıldığımızda, usul usul ağlamaya başladı. Neler hissettiğini anlıyordum, belli ki dedesini çok özlüyordu. Ama o *bana* çevirdi bakışlarını: "*Sen* de bir gün gideceğin için ağlıyorum!" "Evet," dedim şaşkınlıkla, "öyle olacak." Hayatın, tam da bir noktada sona ereceği için güzel olduğunu ve beraber olmanın ancak sınırlı bir süreliğine mümkün olduğu için –en azından bu hayatta– bu kadar değerli olduğunu ona açıklamak istemiştim. Ve tıpkı benim babamın ölümünü atlattığım gibi, onun da benim ölümümü atlatacağını... Ama bunun bir yararı olmadı. Ölümün varlığının ve en sevdiği insanlarla geçireceği hayatının sınırlı olduğunun, ilk defa bilincine varıyordu. Çocukluktaki gönül ferahlığının esaslı bir parçasını, ölümü bildiğinizde kaybedersiniz; sanki insanlığın çocukluğu sona ermiş gibi olur.

Hayatın geçiciliği bilgisi, derin bir üzüntüye sebebiyet verebilir. O zamanlar bunun karşısında ne yapabileceğimi bilemeyince, bir bayram çocuğu gibi şarkı söyledim, ama kızım ancak yeni bir oyun keşfettiğinde sakinleşti. İnsan hayatı işte böyle yardımlar bulur kendine, muhtemelen de tasavvur edemediğimiz kadar eski zamanlardan beri böyle yapıyordur. Kızım yıllar sonra, şimdi artık benim harika annemin, onun sevgili ninesinin de yattığı aynı mezarın başında dururken, o sahneyi hiç unutmadığını anlattı bana. Onun için, antik felsefe okullarında üzerinde durulan felsefî andı o: *Memento mori* (*Memento moriendum esse*'nin kısaltılmışı), "ölümlü olduğunu düşün." Bunu, tarihte uzun zamandır cevabını bekleyen sorular izlemiştir: Giden insan, nereye gider? Ölümden sonra ne gelir? "Ölmek" ne demek-

tir? Bu, nasıl hissedilir? Sonrasında herhangi bir biçimde hissetmek, mümkün müdür? Bu, yaşamanın farklı bir tarzı mıdır?

Ölüler her şeyi bilir ve sebatla susarlar. Ama belki de hiçbir şey bilmezler. Her halükârda yaşayan hiç kimse ölülerin hangi statüde yaşadığını bilmez. Sadece varsayımlarda bulunabiliriz. Belki de bir tür *trans halidir*, herhangi bir zaman duygusundan kopuk rüyavarî bir hal, mekâna sabitlenmemiş *akışkan bir varoluş*, neyin gerçek neyin gerçek dışı olduğunu fark etmeden bir akıp gidiş, rüzgârla bilinçsizce sürüklenme. Ya da belki de bilinçli olarak? Yaşayanların tasavvur edemeyeceği, bir biçimde insanların şimdiye dek bildiğinden ve idrak edebileceğinden farklı işleyen daha yüksek bir bilinç mi, yoksa?

Ölüme yakın anların birçoklarınca yaşanan deneyimleri (Hans Peter Duerr, *Die dunkle Nacht der Seele*,[1] 2015), artık varolmamanın nasıl bir şey olduğuna dair işaretler verebilir. Ben de gençliğimde buna benzer bir şey yaşamıştım, neden olduğunu hatırlamıyorum. Bedenimin üzerinde salınıyor, durumu tepeden gözleyebiliyordum, tüy gibi hafiftim, çok hoş bir durumdu. Tekrar normal hayata sokulmak, zor, neredeyse berbattı. Sanki bedenimin dar bir tünele girdiğini hissetmiştim. Ölen insanın enerjisi neticede sahiden doğduğu evrene geri dönüyorsa şayet, ölümden sonraki hayat evrende meleksi bir salınma olabilir. Bunun dilini en iyi şairler bulabilirler. "İnsan usulca dünyevî alışkanlıklardan uzaklaşır," diye yazmıştı Rainer Maria Rilke. "Artık yeryüzünde ikamet etmemek, tuhaftır elbette." (*Duino Ağıtları*, birinci ağıt).

Ölümden sonra hayat, öncelikle *artçı etkidir*. Maddî gerçeklikten enerjetik olanaklılığa doğru geçen her insan, bir şeyleri harekete geçirmiştir. Etki yaratmak, hayatın bir un-

1 Ruhun Karanlık Gecesi.

surudur. İşte bu, yaşanan hayatla beraber sona ermez. Her hayat bir biçimde artçı etki yaratır; artçı etki gizli kaldığında da yaratır. Benlik silinip gitmiş olabilir, fakat bazı atomlar ve moleküller, her zaman hareket ettiklerinden başka türlü hareket ediyorlardır. Her nefes alış bir iz bırakır ve salt biyokimyasal açıdan inkâr edilemeyecek olan bu durum, herhalde ruhsal ve zihinsel olarak da öyledir. Bazıları, beyin hücreleri tahrip olduğunda bilgilerin parçalar halinde muhafaza edildiğini kabul ederler. Sadece ufacık bir şeyse bile söz konusu olan, her halükârda silinip gitmez. O insanın izini taşıyan şeylerin hiçbiri kaybolmaz bir daha; ancak, belirsiz bir zaman sonra o izi temsil eden ad kaybolur ve başkalarının, böyle bir izin bırakılmış olduğuna dair belleği kaybolur.

İnsan elementlerle karışarak başka bir biçimde zuhur edebilir: Bir *metamorfoz* tasavurudur bu, hayatın başka bir suretine geçiş tasavvurudur – öte dünyada değil, bu dünyada ve sonsuz bir silsile halinde. Moleküller, atomlar ve parçacıklar çözülüp hiçliğe karışmazlar, demek yeni bir birleşim ve bir yeniden can bulmanın en azından *olanağı* mevcuttur. Belki de bir tür yeniden doğuştur – ama farklı bir surette. Aynı surette geri dönüş, şimdiye kadar hiç gözlenmemiştir. Ölenlerin bizzat geri dönüş için bastırıyor olmaları da mümkündür. Bir *Locked-in-eternity* sendromunun, ebedîlik içinde hapis kalma sendromunun olduğunu düşünebilir miyiz? Öte dünyadaki durum fazla sıkıcı hale gelecek olursa, ölüler herhalde yeniden bu dünyada eğleşecekleri bir macera arayacaklardır. Bu sebepten de, hayat ebedîliğin enerjisinden sürekli yeniden üretilebilirdi: Çünkü fanilik daha heyecanlıdır. Belki de öteki boyuttan henüz vasıl olmuş bulunan çocukların o gemlenemez yaşam sevinci, böyle açıklanabilir.

En azından, bir insandan geriye kalan enerji alanından bir suretin *reenkarne* edilebileceğini, yani yeniden bedenle-

nebileceğini (Latincede *carnis*[2]) tasavvur etmek mümkündür. Ölümün zıddında, ilkah ve hamilelikte, enerjinin olmakta olan bir varlığa dönüşmesi vuku bulur; o varlık doğumla dünyanın ışığına kavuşur, genellikle büyük sevinçle dolu bu an, tıpkı ölüm gibi büyülü bir andır. Hayat sürekli geri dönüyorsa sahiden, seküler anlamda da bir *ebedî hayattan*, geniş anlamda ölümden sağ çıkmaktan söz edebiliriz. Tıpkı bir rüyadan uyanırkenki gibi, yeni büyüyüp serpilen insanda da daha önceki bir hayatın bölük pörçük anıları uyanabilir. Bir şeyi daha evvel görmüş veya yaşamış olduğuna dair –ama bu hayatta değil– *déjà-vu* deneyimini çok insan bilir. Bu gerçeklik içinde yabancı olduğumuza, esas yerimizin yurdumuzun başka bir yer olduğuna, o yerin bu dünyanın belirliliği içinde bulunmadığına, belki de çoktan berhava olmuş başka bir dünyada veya enerjetik boyutun belirsizliğinde bulunduğuna dair ara sıra yoklayan hissi de böyle açıklayabiliriz.

Ölüm, başka bir hayata geçiş olarak, yeni bir hayatın olanağı olarak, güzel ve istenir bile görünebilirdi gözümüze. O zaman her şey sona ermezdi ölümle, sadece bu suret ile yaşadığımız hayat sona ererdi. Ölümle serbest kalan enerji, er veya geç hayatın başka biçimlerine, başka insanlara, varlıklara ve şeylere nabız verebilir ve ölenler bu şekilde yaşamayı sürdürebilirdi. Yani, biraz değişmiş bir suretle yüz veya bin yıl sonra tekrar can bulup da bugün kendisinin hazırlamış olduğu bir dünyayla karşılaşması, pekâlâ mümkündür. Hiç de "Benden sona tufan" değildir yani: Ömür süremizde davranışımızdaki her düşüncesizlik, bu açıdan bakınca felaket sonuçlar doğurabilir – bizzat kendim için.

Bu okuma biçimine göre, varlık, sürekli yeni varoluşu içinde kişisel ölümsüzlüğü ortaya koyar – *ontolojik ölümsüzlük*. Ayrıca herkes başkalarında da kendinden bir şeyler bı-

2 Et, beden.

rakır ve onlara kendi ömür süresinin ötesinde etki eder. Ölüm bu kişinin suretinde hayatı sona erdirdiğinde bile, onun enerjisi yaşamakta olanlarda yaşamaya devam eder, onların sadık refakatçisidir, onların iç zenginliğine katkıda bulunur ve onlar üzerinden hayatta kalır (*toplumsal ölümsüzlük*).

Her bir kişi, bireyin ölümüyle sona ermeyen toplam insanlık tarihinde ve dünyada hissedar olur. Hiçbir insan ölmekle tarihten düşmez (*tarihsel ölümsüzlük*). Bu, dünyevî doğanın kozmik doğaya yerleşmesi için de geçerlidir. Bir anlığına insanî benliğin hayat enerjisi olmuş olan şey, sonsuz dönüşüm süreçleri üzerinden tekrar, bütün bunların temelindeki kozmik enerjiye aktarılır (*kozmik ölümsüzlük*).

Demek, ölümü atlatmanın bazı olanaklarını tasavvur edebiliriz. Günün birinde beynin içeriğinin bir buluta yüklenebileceğini de ihtimal dışı sayamayız; o bulut ebediyen salınacaktır, en azından elektrik tedarik edilebildiği sürece (*dijital ölümsüzlük*). Bu arada, enerjinin ölümü aşması, geleneksel tarzda *zihinsel ölümsüzlükte* de gösterir kendini. Zihindeki sonsuz genişliği insan yaşarken de fark edebilir. Düşünceler mekânın ve zamanın büyük mesafeleri üzerinden uçabilirler. Platon'un düşüncelerini (mesela ruhun ölümsüzlüğüyle ilgili) öğrenebilir ve üzerine düşünebilirim. Nietzsche 21. yüzyılın düşüncelerini (mesela insanın aşılması) önceden düşünebilmişti. Güncel hayatta düşünülmüş her düşünce, onu düşünenden başka bir zamana aittir. Her düşünce enerjinin bir şimşeklenmesidir; ifadesini Zihinsel'de bulan enerjetik bir boyutta yuvalanmış olmaktan neşet eder. Tüm hayatları boyunca, az çok zeki bir şey konuşur insanların dilinden, fakat bu onlara ait değildir, dolayısıyla ölümleriyle kaybolmaz da.

Düşüncelerde, ölmüş olan sevdiğimiz insana olan bağlılığımızı yitirme ezası çekmeyiz. Öyle bakıldığında ölüm sa-

dece düşüncelerin dış giyiminin yitimi olarak görünür. *Ölenle sohbetlerle*, zihinsel ilişkiyi ölümden öteye sürdürebilirsiniz pekâlâ. Böyle sohbetler sahiden olabilir mi? En azından, varolabileceklerine dair gayet canlı bir tasavvur mümkündür. Belki de, 1930'lu yıllarda Lauri Wylie'nin yazdığı iki kişilik skeçe benzer tarzda olabilir; bu skeç İngiltere'deki başarısından sonra birçok ülkede kült olmuştu ve 1960'lardan sonra uşak James'i Freddie Frinton canlandırmıştı. *Dinner for One*'da[3] 90 yaşındaki Miss Sophie (May Warden) doğumgününü her yıl olduğu gibi çoktan ölmüş arkadaşları Sir Toby, amiral von Schneider, Mister Pommeroy ve Mister Winterbottom'la birlikte kutlar. Uşağına, ona bir iyilik yapıp bu sahneyi sonuna kadar ciddiyle alması için bastırır: "Sırf hatırım için!"

Bunlar tabii "arzu psikozları" da olabilir. Her halükârda ölüler *hayalî* sohbet partnerleri olarak hayatı zenginleştirirler. Onlara mahsus olan dışarıdan bakışla, bu bakışı üstlenmeye hazır olan yaşayanların yönlerini çizmelerine yardımcı olurlar. O zaman, ne yapmak ve neyi boşvermek gerektiği, birdenbire açığa çıkıverir. Arkasında daha fazla bir şey olabilir mi bunun? Onlar *gerçek* sohbet partnerleri midirler? Bunun gerçekliğini belirlemenin yöntemlerinden yoksunuz. Fakat ihtimal dışı değildir. Birçokları, bu hayatı kendilerinin sürdürmediği, başka bir şey veya birileri tarafından sürüklendiği duygusunu bilir. Ölülerin bütünü daha iyi gören zihninin yuvası olan boyut değilse şayet, neresi ve kim olacak ki o şey veya birileri?

Ne var ki başka koşullarda ölüler hayatın üzerinde *yük* oluştururlar; mesela yaşayanlarla kapanmamış bir hesapları olduğu anlaşılan eziyet verici hayaletlere dönüştükleri zaman. Bilhassa da, ölenlerin ölmüş olduğuna ve onlarla konuşmanın da, başka türlü bir alış verişin de artık mümkün

3 Tek Kişilik Akşam Yemeği.

olmadığına inanılan bir kültürde, yaşayanlara yük olurlar. Her şeyin, yaşadıkları sırada söylenmiş olması gerekirdi, ki sonsuza kadar kozmik boşlukta kaybolmasın. Fakat söylenmemiş veya yaşanmamış olarak kalan şey, biteviye insanın canını sıkan bir yük halini alabilir. Açıklığa kavuşturulmamış sorular, ölümden öteye uzanan ve artık olmamış gibi yapılamayacak travmatik bir tecrübe bırakırlar artlarında.

Ölülerle konuşmayı mümkün sayıp saymayacağı, bireyin kendi meselesidir. 17. yüzyılda İspanyol teolog ve filozof Baltasar Gracián, gündelik hayatta bu konuşmaya yer ve zaman ayırmayı tavsiye etmişti: "Güzel hayatın ilk günlük seyahatini, ölülerle sohbet için kullanasınız" (*Handorakel*,[4] Aforizma 229). Nitekim ben her sabah uyanır uyanmaz bunu yapıyorum. Ölenler bu şekilde hayattakilerde yaşamaya devam ederler mi? Evet, tabii, başka ne yapacaklardı ki! "Beni unutmayın!" Ölmekte olanların kalbinde genellikle bu dileğin yatıyor olmasının sebepleri olmalı. Ölümden öteye haklarında her konuşma, onların yaşayanlarda yeniden can bulmasını sağlar. Onları her hatırlayış, tekrar yaşayanlar arasında eğleşmelerini sağlayacak bir enerjiyi aktifleştirir. Onlarla her düşünce alış verişi, farklı kutuplardaki boyutlar arasına köprü kuran bir elektriksel itkidir. Peki ama ölüm hiç olmasa, daha arzulanmaya değer olmaz mıydı?

4 Kehanet Kitabı.

YEDİNCİ BÖLÜM

ÖLÜMÜ ATLATMAK MI, ÖLÜMÜ AŞMAK MI?

Hiç kimse ölümle ilişkiye girmekten kaçınamaz, ister olumlu olsun, ister kayıtsız, isterse de olumsuz. Olumlu bir ilişki, ölümle cebelleşmek yerine onu kabullenme olanağını açar. Bunun abartılı biçimi, ölüm aşkına, *tanatofiliye* varır, ölüme yakın olmaktan sakınmaz, aksine onu ararsınız. Aşk duymasanız bile, en azından onunla dost olur veya işbirliği yaparsınız. Mozart vefatından kısa bir süre önce, bir "dost" diye anmıştı ölümü. Yaklaşıyorken, onunla arkadaşlık kurmanın yardımı dokunur. Ölümle dost olmak veya onu zorluk ve acı çekerken yanınızda olan güvenilir bir iş ortağı gibi sevmek, onunla olan ilişkiyi rahatlatır. Onun hakkını vermek, değerini bilmek hatta belki de onu olumlu görmek, mümkün hale gelir. Johann Sebastian Bach 1715'te Weimar'da özlemle seslenmişti ona: "Gel, ey tatlı ölüm saati" (Kantatlar, BWV 161).

Şayet onun bir işlevi yerine getirmek durumunda olduğunu yani sadece işini yaptığını teslim ederseniz, ölümle ilişki kolaylıkla *işlevsel* bir ilişki temelinde de yürüyebilir. Bunun için ona şükran duymanıza sebep yoktur ama ona kızmanı-

za da hacet kalmaz; daha ziyade, saat gibi işleyen bir düzene kayıtsız kalmak için bir nedendir bu.

Modern zamanda en fazla yaygınlaşan ise, ölüme karşı mücadeledeki *agonal* ilişki oldu. Elias Canetti'nin onu "düşmanı" ilan etmesi karşısında, ölüm her zamanki gibi soğuk kaldı ve bu, yine de Canetti'nin hayatına mal oldu. Bu ilişkiyi destekleyen önemli sebepler var gibi görünür, çünkü ebedî genç hayata oynayan bir dünyada, yaşlanma ve ölme tatsızlığına artık yer yoktur. En iyisi yok olup gitmesidir, hem de çabucak. Ölüm bunu idrak etmeyince de, onunla *dışlayıcı* bir ilişki fikri doğdu, böylece ölümü bir biçimde entegre etmek yerine onu hayattan yalıtacaktık. Peki ne oldu bunun sonuçları?

Evrimin bakış açısından, hayatın anlamı, ölümdür. Novalis "Yaşam, ölümün başlangıcıdır. Ölüm uğruna yaşanır," diye yazmıştı (*Vermischte Bemerkungen*,[1] 1797/98). Bireysel hayatın sonu, toplam hayatın yenilenmesinin teminatıdır. Yaşlı hayatların çekilip gitmesi, gençleşmeyi garanti eder. Doğa, her insanın teşkil ettiği deneyi bir noktada kesip yeni bir deneye girişir. Seks, sonuçlarıyla beraber, biyologların ve antropologların tabiriyle "gen akışı" yoluyla ikmal sağlar. Yeni gen karışımlarına ve taze fikirlere olanak açılır. Ölüm bu şekilde hayatın gelişmesini sağlamasaydı, basit bölünmeyle özdeş biçimde üreyen amiplerin ölümsüzlüğünde kalırdık. Peki ama hayatın illâ gelişmesi mi gerekir, öylece kalamaz mı? İnsanlar ebedî yenilenmeyi durdurabilseler, ne olurdu? Artık sona ermediğinde, hayat hakkındaki duygumuz nasıl olur? Zamanla ve mekânla ilişkisi olmadan idare eden saf varoluş mu olurdu bu? Yoksa olanaklarıyla ne yapacağını artık bilemeyen insan-oluşun üzerine alaca karanlığın çökmesi mi?

İnsanın bakış açısından *ölümün* olası bir *anlamı*, hayatın değerini hissedilir kılmak olabilir. İnsanlara sadece sınırlı

1 Karışık Değinmeler.

sayıda edinilebilen şeyler değerli görünür – altın, mesela. Hayatın sınırlılığı, saatleri, günleri ve yılları altına çevirir. Çakıl taşları gibi sonsuz sayıda olsalardı, hayat tümüyle değersiz olurdu. Böyle bakınca zamanın kısıtlılığı bir noksan değil, bu çerçeve içinde bereketi tecrübe edebilmek için hayatın bir koşuludur. Ancak biçimi olan, yani sınırlı olan bir şeyin içini doldurabilirsiniz. Bu, hayatın biçimi için de geçerlidir. Ebediyen kalmadığı *için*, o kadar güzeldir.

Böyle bakıldığında ölüm, hayata karşı değil, hayat *lehine* güçlü bir argümandır. Hayatı değerli kılar. Sona erdiğinde, sonsuz üzücüdür. Ama asla sona ermese, ölümüne sıkıcı hale gelirdi. Bir noktada bütün kitaplar okunmuş, bütün diziler seyredilmiş, her türlü ilişki talim edilmiş olurdu. Ölümsüz hayat, sündükçe süner ve feci kuraklaşırdı. Hayatın değerini hissedilebilir kılan hiçbir sınır olmadığında, esnememizi durduramayacağımızı düşündüren çok sebep vardır. Binlerce, on binlerce yılı neyle doldururduk? Daha fazla gemi seyahatiyle mi? Gezegenin etrafında dolanıp durarak mı?

Ölüm, hayata açılan kapıdır. Onun iyice tadına varmak üzere keyfini çıkarmak için bizi dürter. Maalesef bu bütün olanakları dibine kadar yaşamak anlamına gelmez, buna hiçbir sonsuzluk yetmez zira. Doygunluk, seçilmiş olanakları *olanaklar elverdiğince* gerçekleştirerek elde edilir. Ve birçok şeyin eksik kalmasını içine sindirerek.

Peki o zaman, Kaliforniyalı *anti-aging-start-up*'larının[2] biyo-bilimcilerle ölümü aşmak üzere geliştirmeye çalıştığı "gençleştirici hücre programlaması" yaygınlaştığında ne olacak? Böylesi vizyonların en kararlı savunucuları, kendilerini "transhümanist" diye tanımlıyorlar, insanîliği aşanlar. İnsanlık onlar için kırılganlık ve ölümlülükle aynı anlama geliyor. Gerçi iyileştirmelere rağmen kazalar ve ölümcül

2 Yaşlanma-karşıtı projeler geliştiren girişimciler.

hastalıklar hayatı sonlandırabilir yine, fakat bu vizyonerler, tüm sonluluk bertaraf edilene kadar dur durak bilmeyecekler. Yatırımcılar bu işe milyarlar koyuyor, çünkü rüya gibi kazançlar elde edebilirler. Ebedî hayat ayartısı karşısında insanları tutamazsınız. İlk olarak, *senolytik*lerle, yaşlanmayla birlikte gitgide daha fazla enfeksiyona yol açan ve böylece yaşlanma sürecini hızlandıran hücreleri organlardan ve tüm vücuttan atmayı başarabilirler. Bunu, gelişim biyolojisinin bir yöntemi olan, hücreleri geri programlama izleyecektir. Lakin başka ayartıcı durumlar misali burada da, olası *sonrası*na dair oturup biraz düşünmek, yerinde olur gibi görünüyor. Sevimsiz sürprizlere hazırlıklı olmak bakımından, küstahça beklentileri sorgulamak yararlı olacaktır.

Bir zevki uzattıkça uzatma denemesinin sonucunun ne olduğunu herkes bilir. Umulan ebedî hazzın yerine, bütün zevkinizin kaçtığıyla kalırsınız. Hayatta da böyle olabilir. Sınırsızca sahip olduğunuzda, bütün cazibesi kaybolur. Sonsuz zamanınız varsa eğer, neden herhangi bir işe girişmeye uğraşasınız ki? Neden bir münakaşayı vakitlice sona erdiresiniz? Değerli zamanı harcama düşüncesi, kimseye azap vermezdi o zaman. "Ölüm bizi ayırana dek!" Kimisi için, bu artık bir umut olmaktan çıkardı. Yeni bir şeye başlamak mı? Gereksiz zahmet! Bilimsel merakın ve teknik yeniliklerin sonunun geleceğini de öngörebiliriz; gerçekleştirilen bu yenilikle, bir anda sonları gelmiş olurdu – tarihin ironisi. Devrimler bile anlamını yitirirdi, çünkü uzun vadelerde belirli bir kayıtsızlık seviyesinin kırılamayacağı inkâr edilmezdir, bu da bir antropolojik sabittir.

İnsanların sadece ara ara çekilebilmek üzere mekânda bir köşeye değil, onlara aşinalık ve korunaklılık hissi vermek üzere *zamanda bir kıvrıma* da ihtiyaç duydukları anlaşıldığında, ebediyet korkunç olabilir. Mekânsal vatanlarının

önemini insanlar en geç gurbette ondan yoksun kaldıklarında anlarlar. *Zamansal vatanlarını* kaybetmenin onlara nasıl acı vereceğinin bilincine ise, ancak ilerideki bir zamandan geriye bakarak varabilirler. Doğum ile ölüm arasındaki zaman aralığına borçlu olduğumuz vatan duygusunun eksikliğini çekeceklerdir. Bu iki köşe noktası arasında, hayatın ilk yarısında basbayağı sonsuz görünen, ikinci yarısında ise, ölümsüzlük duygusunun yitmesinin ardından, birdenbire ürkütücü biçimde kıt olduğu fark edilen *kendi zamanınız* uzanır. Hayat bu müddet içinde bir andır sadece, *fakat benim anımdır.* İnsan, müzik eğilimlerinin ve giyinme üslûplarının, düşünme ve davranış tarzlarının aşina olduğu "kendi zamanında", yurdundadır. Bunlar ona yabancılaştığında, "artık kendi zamanı olmadığını" kavrar. Yıllar geçtikçe, kendi zamanının dışına düşer. Peki ya kendi zamanı diye bir şey hiç olmazsa?

Ölümün ölmesi gerçek olursa, bunun sadece bireysel hayatlar için değil, değişen koşullara uyum sağlamakta bir miktar zamana ihtiyaç duyacak olan toplum için de önemli sonuçları olacaktır. Muhtemelen, bu deneye boş vermek daha iyi olurdu, fakat boş vermek insanın güçlü yanı değildir. Muhtemelen bu ebediyet deneyini de yapacaklardır. İnsanlığın zaman içindeki adına *tarih* denen yolunda, bu da bir istasyondur. İdrak, ancak deneyimle elde edilir. Ölümü bu şekilde atlatmaya dönük kötü deneyimlerden sonra yeniden eski durum arzulanır hale gelirse de, bu geri dönüşsüz bir yol olacaktır elbette. Bir bireyin hayat deneyi akamete uğrarsa, bundan sırf onun hayatı etkilenir. Bahsettiğimiz gibi bir büyük deney çıkmaza girerse, bir bütün olarak insanlığın hayatının zamanı geçmiş olabilir. İnsanlık tarihi zamanın ufkunda yitip gidecek olursa, bunu bir müzede tetkik edecek kimse de olmayacaktır. Yalnızca cesetleri evrenin sonsuzluğunda anonim olarak defnetmek gerekecektir.

O noktaya gelmek zorunda mı? Lakin dünyevî hayatın ebedileştirilmesi ayartısına kim karşı koyabilir? Ben bu durumda ne yapardım? Yeni olanaklara karşı direnişin kahramanı olmaya uygun birisi değilim. Bir zaman sınırı koymak kaçınılmaz hale gelecek olursa, ölçüsü fazla kısa olmasın isterdim. Durumumun kendime ne kadar fazla zaman satın almaya yeteceğini bilemem. Çalışma takatim herhalde bir 500 yıl daha idare ederdi. Uçsuz bucaksız seyahat arzularımı da nihayet yerine getirebilirdim böylece. En sevdiğim insanlarla memnuniyetle uzun uzun vakit geçirirdim. Böylesine uzun bir devrenin sonunda veda etmek daha mı kolay olurdu? İnsanlar ölümün hayata kendiliğinden bir sınır çizdiği zamanları –çoğu durumda yanlış zamanda da olsa neticede bir sınır–, nostaljik biçimde hatırlarlardı. Sınır çizilmese ama yine de kaçınılmaz olduğu anlaşılacak olsa, kendi hayatlarının sınırını bizzat saptamak, bütün benlikler için bir yaşama sanatı ödevi haline gelirdi. O zaman, şimdiye dek hep az sayıda kişinin verdiği kararı artık herkesin vermesi gerekirdi.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HAYATTAN KURTULUŞ OLARAK ÖLÜM

Yaşama sanatının bir olanağı da kendi hayatına bizzat son vermektir. Yaşama sanatının bu anlamda ölme sanatını da kapsayabileceğini, henüz M.S. 1. yüzyılda Seneca görmüştü (*Briefe an Lucilius über Ethik*,[1] 70). Onun yetiştirmesi olan Neron, güya bir komploya karıştığı için sonunda onu bunun pratik ifasına zorlamıştı. Öngörülmemiş karışıklıklar nedeniyle acılı bir ölüm oldu bu. Hayattan ayrılmak isteyen insanlar, önceden bu konuda kâfi bilgi edinseler iyi ederler.

Norveçli maceracı Thor Heyerdahl'ın 2002'de 87 yaşında ifa ettiği gibi bir *pasif kendini öldürme*de, pek bir karışıklık çıkması beklenmez. Heyerdahl kanser teşhisi konması üzerine gıda almayı, su içmeyi, ilaç yutmayı bırakmış ve bu şekilde kısa süre sonra evinde ölmüştü. Bu davranış tarzında doğrudan bir kendini öldürme söz konusu değildir. Zaten böyle değerlendirilmez. Ama yine de, hekimlerin hayatı uzatmaya dönük önlemlerle ilgili tavsiyelerine uymama ka-

1 Lucilius'a Etik Üzerine Mektuplar. [Türkçesi: *Ahlak Mektupları*, çev. Türkan Uzel, Jaguar Yayınları, İstanbul, 2019.]

rarı gibi, insanın kendi tercihine dayanır. Ölene kadar sevmek, burada ruhsal-manevî destek sağlayabilir.

*Aktif kendini öldürme*de durum farklıdır. Sadece insanın kendi kararına değil, aktif uygulamasına da dayanır. Buna izin verilebilir mi? Teorik bir sorudur bu. Pratik açıdan, bunun üzerine ahlâkî değerlendirmeler yapmak etkisizdir. Buna izin olmaması durumunda, ölenleri hesaba çekmek müşkül olabilir. Yaşamak zorunda olmak gibi bir yükümlülük, görünürde yoktur. Bunun üzerine yasaklarla ve tabulaştırmalarla gitmenin anlamı yoktur. Kendini öldürmek mümkündür ve bir insan bunu gerçekleştirebilir. Buna "cinayet" etiketi vurmamak, daha uygun olabilir. Kendini öldürmek bir "kendine dönük cinayet" değildir. Hainlik ve başka aşağı saikler yoktur burada. Bir insan, artık yaşamamak istediğine karar vermiştir ve buna saygı duymak gerekir.

Hayattan kurtulma arzusunu uyandıran muhtelif sebepler olur; bazı insanlarda bu arzular zor idrak edilecek kadar ağır basar. Hayat, ölümün nihaî son olarak aranacağı kadar ümitsiz olabilir. Ağır depresyon olarak teşhis edilemeyecek bir "düşünce atlı karıncası", ölüme itebilir insanı. Bir acıdan kurtulmayı sağlayacaktır. Yahut, ruhun, insanın enerjisinin sonluluğun darlığı içinde erişemeyeceği sonsuz bir uzaklığa giden yolda geçiş istasyonu işlevi görür. Bir sorun kalır geriye: Karar verme özgürlüğü sınırlı olabilir. Bir perspektif yanılması hayatın rengini değiştirebilir; aşk taşkınlığındaki gibi sadece kırmızı değil, aşk acısındaki gibi siyah olarak da görünmesini sağlar – aralarda da genellikle gri. Bütün deneyimler, hayatın asla sadece güncel olarak görünen hayat olmadığını, daima başka perspektiflerin de mümkün olduğunu ve hiçbir rengin olanaklar yelpazesini tüketemeyeceğini gösterir. Anlamla ilgili deneyimin perspektife bağlı olması gibi, anlık bir çıkışsızlığa tekabül eden anlamsızlık deneyimi de öyle olabilir. Nihaî kararı ona dayandırmak iyi değildir.

Yine de, insan, hayatı reddedebilen canlıdır. *Ölme özgürlüğü* açıkça tanınırsa ve bunun üzerine düşünebilecek olursa, ona sorabileceğimiz birkaç soru vardır: Bir perspektif yanılmasına teslim olmadığına emin midir? Neden kendini hayattan mahrum bırakmak istiyordur? Bütün varlığıyla buna ikna olmuş mudur yoksa sırf kafasında mıdır mesele? Birçok başarısız girişimde vuku bulduğu üzere, attığı bu aşırı uç adımdan pişman olma ihtimalini tamamen dışlayabiliyor mudur? Başarılı bir girişimin ardından her hayatın sona ereceği kesin midir? Yoksa ölümden sonra gelecek daha güzel bir hayat umudu mu vardır? Peki ya hayal kırıklığına uğrarsa? Hem, atacağı adımın bu ölümle daha uzun süre yaşayacak olan başkalarını nasıl etkileyeceğini yeterince düşünmüş müdür? Bu ölüm üzerine ister ruhsal ister maddî açıdan kötü bir duruma düşebilecek olanlara hiç saygısı yok mudur?

Ne var ki, tam da bu olabilir niyeti; başkalarının canını acıtmayı, onlara uzun süreliğine yük olmayı ve gerçekleşen ölüm için bir anlam *aramaya zorlamayı istiyor olabilir*; belki de bir intikam eylemidir, her neyin intikamı olursa olsun. Bir insanın intiharı, başkalarında bitmek bilmeyen soru çağlayanlarına yol açar: Bir yardım çağrısını kaale almamış olabilir miyim? Doğru zamanda yapılacak bir konuşma, her şeyi değiştirebilir miydi? "Bunu yapamazsın"ı daha kararlı biçimde mi söylemeliydim? Geride kalanlar, kendilerini keder, dehşet, şaşkınlık, acı, pişmanlık, kendini suçlama, öfke duygularından oluşan bir kaosa düşmüş bulduklarında, bu soruların peşinde sürüklenirler. Her hayat günün birinde sona erer, fakat iradî olarak önceden giden insan, ölümüyle kendi hayatının sadece kendisinin bildiği veya kendisinin bile bilmediği hakikatini mühürlemiş olur. En büyük macerasına doğru bir seyahate çıkmış olur böylece; başka bir hayata veya hayat-olmayana, hiçliğe doğru, nasıl yorumlarsanız.

İnsan kendi hayatının egemenidir, artık egemen olacak hali kalmadığında bile. Whitney Houston, 2012'de 48 yaşındayken, banyo yapmak isteyip de uyuşturucu sarhoşluğu içinde küvette boğularak öldüğünde, ne yaptığını biliyor muydu? Müthiş pop şarkıcı, bu duruma bilinçli olarak yol açmış olabilir mi? Ölüm üzerindeki tasarrufu –hayat üzerindekinden de fazla–, insanın kendi mülkiyetidir; kimse bunu ondan alamaz. Belki de öyle yapmak istemiştir, belki de başka türlüsü elinden gelmiyordur. Kim kesin bir hüküm verebilir bunun hakkında? Kendini öldürmek, tutkulu bir hayatın son noktası olabilir; insan bütün güçlerini uyandırmış ve onları sıkıp suyunu çıkartmış, bu arada kendine zarar verecek bir eylem de makul görünmüştür. Ve haz dolu veya kendi kendini infaza varan acılı bir kendine eziyetle gerçekleşen son eylem, kendini hayattan ihraç etmenin nihaî sonucu olabilir.

Sorular tersten sorularak hayatı onaylayanlara da yöneltilebilir. Ne yaptıklarını gerçekten biliyorlar mıdır? İyice düşünmüşler midir? Bütün dayatmalardan azade olarak, bilinçli bir hayat tercihi mi yapmışlardır? Kendini öldürmenin *olanaklılığında* en değerli olan, insanların, bunun kendi hayatları olduğunu daha açıkça fark etmeleridir. Tam da ölümle yüzleşme, kararlı bir biçimde hayata yöneltir insanı. Kendini hayattan azletme olanağından imtina eden, ilk defa olarak kendi hayatını seçmiş olur; hayat "kendi başına bir değere" sahip değildir, insanların ona verdiği değeri taşır. Hayatın sunduğu olanaklarla hiç ilgilenmezsek, bu olanaklar fark edilmeden, kullanılmadan geçip giderse, yazık olacaktır; ona değer atfetmemizin bir gerekçesi, budur.

Bir insan *egoistçe* kendini öldürdüğünde, kendisinin artık taşıyamayacağı yükleri başkalarına bırakmış veya hatta bilinçli olarak onların sırtına bu ölümün ifade ettiği yükü bindirmiş olur. *Diğerkâm* bir intihar ise, kişinin başkalarını,

kendi bakış açısından onlar için teşkil eder hale geldiği yükten kurtarmayı amaçlar. Söz konusu olan, *az düşünülmüş*, anlık karar verilmiş bir intihar olabilir; mesela yaşlı bir kadın yakınlarının onu yerleştirmek istediği, hoşlanmadığı yurda gitmemek için kendini pencereden attığında, böyledir. Yahut *uzun uzun düşünülmüş*, hazırlanmış bir intihardır; hayat artık dayanılmaz hale geldiğinde veya çaresiz bir hastalık karşısında ölme süresi kısaltılmak istendiğinde, böyle olur.

Ancak ölmek isteyen kişi hayatını sona erdirmenin araçları üzerinde kendisi tasarrufta bulunamaz durumda olduğunda, *pasif ölüm yardımı* sorunu gündeme gelir. Burada, insanın bizzat gerçekleştirdiği, fakat kendisine bunun araçlarını tedarik edecek başkalarına muhtaç olduğu bir pratik intihar yardımı söz konusudur. Bu yardımda, sorumluluk yine son adımı atandadır. Ona yardım etmek, öldürmek değildir, cinayet değildir. Ama yine de böyle bir arzuyla yüz yüze geleni müşkül bir duruma sokar. Onun arzusunu yerine getirmek, arkadaşça veya aşkla –insan sevgisi dahil– yapılacak bir hareket midir; yoksa aksine, dostluk veya aşk, *ölmek isteyeni bu teşebbüsünden caydırmayı mı gerektirir?* Hatta ölüm yardımında bulunan üçüncü kişiler, böylelikle zor durumdaki bir insana yardım etmeyi ihmal etmiş sayılırlar mı? Anayasa Mahkemesi'nin 2020 yılında verdiği, "kendi kararıyla ölme hakkının" intihar yardımını meşrulaştıracağı kararından beri Almanya'da hukuki durum daha açıktır.

Bir *tıbbî vasiyetin* sonuçları da, pasif ölüm yardımı olarak görülebilir. Bu vasiyette bir insan, hayatını kurtaracak veya uç durumda hayatını uzatacak önlemlerden feragat ettiğini belgeler. Lakin bu durumun vuku bulmasından sonra bilinci geri gelen birisinin önceki talimatını geri aldığı vakalara da sık sık rastlanır. Bir hekim hiçbir durumda bu vasiyetin ifasına zorlanamaz, çünkü hangi biçimde olursa olsun, bir

insanı öldürmek gibi bir yükümlülük olamaz. İlgili insan, beyni geri döndürülemez biçimde hasar gördüğü ve beyindeki akım kuruduğu için artık karar ehliyetine sahip değilse, hekimlerin, bir klinik etik komitesinin ve en yakınlarının bir vasiyetname olmadan da karar vermek üzere cebelleşmeleri gerekir.

Bir insanın bilinçli olarak yaptığı fakat bizzat ifa edemediği, dolayısıyla *aktif ölüm yardımına* muhtaç olduğu bir tercih durumunda, kendine mahsus sorunlar ortaya çıkar. Bu durum başkalarını sorumluluğa dahil eder ve özel dikkat gerektiren bazı düzenlemeler gerektirir. Burada uzun vadeli de olsa bir öldürme söz konusudur – veya belki de talep kuşkulu olduğunda bir öldürücü hamle söz konusudur. Cinayete ve öldürme eylemine kapıları bacaları açmamak için, yasa koyucu burada dar sınırlar çizme kaygısı gütmelidir. Özellikle yaşlı insanlar, başkalarına çaresizce muhtaç olmanın korkusunu duyarlar. Bireyin özerkliğine hürmet etmek, onu nahoş müdahalelerden korumayı gerektirir. Bir insanın kendi arzusuyla hayattan ayrılmaya dönük sorumluluğunu bizzat üstlendiği özgürlüğünün karşısında; toplumun onu, mesela başkalarının bir an evvel mirasa kavuşmak için hırslanması halinde ölümüne yol açabilecek olan bir "aşırı doz sevgiden" koruma sorumluluğu vardır.

Özenli olma gereği, bütün taraflara, bir aktif ölüm yardımı durumunda her adımı birtakım tereddüt ve kuşkular üzerine enine boyuna düşündükten sonra atmayı emreder; ki, insanın kendi karar verdiği hayatı sonlandırma edimi, umulan kurtuluşu sağlayacakken, nihaî bir dehşete dönüşmesin. Almanya, buna uygun bir yasama konusunda müşkülat çekiyor. Birçok alanda olduğu gibi burada ilkesel konumlanmalarda ısrar etmek, Hollanda'da (2002'den beri) veya Portekiz'de (2023'ten beri) olanaklı olduğu gibi pragmatik davranmaktan daha önemli görünüyor.

Titizlik ölçütlerine uyulup uyulmadığının denetlenmesi, vazgeçilmezdir. Ölme arzusunun sahiden o insanın iradesi olduğundan emin olmak gerekir. Bu kararın, belli aralıklarla beyan edilmesi gerekir ki, anlık bir duygusal kabarmayla verilmiş olma ihtimali elenebilsin. Kabule şayan bir neden olarak ilk akla gelen, tedavisi mümkün olmayan bir hastalıktır. Hekime danışarak, söz konusu durumda başka bir kabule şayan çözümün bulunup bulunmadığını açıklığa kavuşturmak gerekir. En azından bir başka hekim, ölçütlerin yerine getirildiğini ve ölmek isteyenin bu kararını bizzat icra edecek durumda olmadığını onaylamalıdır. Ancak ondan sonra, buna amade olan hekimler, aktif ölüm yardımını icra edebilirler.

Kendini hayattan azletme tercihinin, bir insanın en uzun ve enine boyuna ölçüp tartması gereken karar olduğunu, ayrıca açıklamaya hacet yok. Bu kararın kesinlikle anlık bir karar olmaması gerekir; ahlâkî sebeplere değil yaşama sanatının sebeplerine, bilinçli sürülen bir yaşamın gerekçelerine dayanmalıdır. Ölümü yegâne çözüm olarak gördükleri durumlardan geçmiş, ancak geriye dönüp baktıklarında bunu dar görüşlü bir tavır olarak değerlendiren ve son adımı atmayarak ölümden sağ çıkmış olmaktan memnun olan kişilerin deneyimlerinin bize tavsiye ettiği şey, budur. Bir intihar, lehte ve aleyhte bütün sebepler tartıldığında, neticede ancak bir seçeneksizlik, tedavisiz bir hastalık veya katlanılmaz bir terör durumunda anlamlı görünür. Bu ölümün hayatlarına değeceği herkese hitap etmesi gereken, açık seçik bir anlayış dileği eşlik etmelidir buna. Çünkü bu ölümü başkalarının da atlatması gerekecektir. Hangi tür ölüm olursa olsun... ölüm, derin bir yarılmadır; yaşayanlara öyle acı verir ki, teselli bulabilmek, hayat memat meselesi haline gelebilir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

İNSANI NE TESELLİ EDEBİLİR?

"Hayat devam ediyor," der birçokları. Teselli niyetiyledir; hayat "devam etmelidir." Ama hayır, öyle olmak zorunda değildir. Basitçe devam etmez öyle, yürümez. Şimdi ölümün zamanıdır. Ancak çok sonra, hayata devam etmeyi mümkün kılan teselli ihtiyacı uyanır – eğer insan sahiden teselli bulmayı istiyorsa. Acısında ölmüş olanla bağını hissedebilmek için, teselliden imtina ediyor da olabilir. Kişinin kendisi dışında hiç kimse bu konuda hüküm veremez. Ancak iş teselliye gelirse, o zaman teselli olma kabiliyeti ve teselliye açıklık, önceki deneyimlerle de ilgilidir. Bazısı daha çocukken kendini teselli ettirmeye açık olur, kendi kendini de teselli edebilir – mesela fantezi âlemleriyle. Bazıları, küçük yaştan itibaren, tesellisiz kalmanın ezasını çekmişlerdir. Bütün bunlar bir insanın "teselli tarihine" katkıda bulunur (Irmtraud Tarr, *Trost*,[1] 2007, 48). Bir şeyler, bir başarısızlık, başkaları tarafından hor görülmek, bir hayal kırıklığı, bir aşk elemi, sevilen bir insandan geçici bile olsa ayrılmak, ama asıl fiziksel birlikteliğin geri dönülmez bi-

1 Teselli.

çimde sona ermesi acılara gark ettiği zaman insanın teselli bulup bulamayacağı ve nasıl bulacağı, buna bağlıdır.

Bütün canlılar arasında insanlar, en fazla teselliye muhtaç olanlardır görünüşe göre; bu muhtemelen onların ruhunun ve zihninin özellikleriyle alâkalıdır. Mümkün olan oluşları ile gerçek varoluşları arasındaki *ontolojik farkı* algılamaya başka canlılardan daha fazla kabiliyetlidirler. Olanaklı olan her şeyin gerçek de olmayacağının idraki bile, teselli talep eder. Bir insanın memnuniyetle içinde yaşadığı fakat meslekî veya kişisel yeni olanaklar nedeniyle arkasında bırakmasının gerektiği bir gerçekliğe hüzünle veda etmesi de öyledir.

Ama en fazla teselli ihtiyacı, *trajik* tecrübeden doğar; bir insanın, bir gerçeklik kesin olarak mühürlendiğinde ve hiçbir ucu açık olanak bulunmadığında, –mesela tedavisiz bir hastalıktaki gibi–, bilincine vardığı kaçınılmazlık halidir bu. Artık bu dünyadan def edilemeycek kötü bir şey olduğunda, bu trajiktir. Artık iyileştirilemeyecek bir şeyin verdiği acıdır. En iyi ihtimalle yaranın iyileştirilebilecek olması, fakat yaralanabilirliğin şifasız kalmasıdır. Bir hayal kırıklığının, üstesinden gelinemeyecek kadar büyük olmasıdır. İyi olmayanın ve hakiki olmayanın varlığının kendisidir. Hayatın korkunç bir şekilde uçuruma açılmasıdır.

Teselli ihtiyacının sebepleri ne olursa olsun, esasında mesele *enerjetik sebeplerdir.* Yaşama enerjisi yitmiş olan, teselliye ihtiyaç duyar. Teselli sayesinde yeniden enerji kazanır, kendine ve başkalarına, hayata ve dünyaya olan güvenini tazeler. Olmuş olan, güçten düşürür insanı ve teselli o gücü geri getirir. Teselli şifalıdır ve benliğe tıpkı bir ağaç gibi içsel bir sağlamlık kazandırır (İngilizcede *tree* [ağaç] kelimesi, Almanca *Trost* kelimesinin [teselli] İndo-Cermen kökenini taşır). Tesellisizlik de güçsüzlükle eşanlamlıdır. Bir insan teselli bulamazsa, yarası, acısı, ümitsizliği ile şifasız yapayalnız kalakalır.

İnsanları neyin teselli edebileceği sorusunu cevaplarken belirleyici olan, temin edebilecekleri veya başkalarının onlara temin edebileceği *enerjilere erişimdir*, bu nedenle. Enerjilerin algılanabilmesi için akmaları gerekir ve onlar "anlam" denilen bağlantıların olduğu yerde akarlar. *Anlam, teselli verir;* tesellinin özü buradadır. Olanaklı anlamın tüm panoramasını gözünün önüne getirmek, şu soruların cevabını bulmaya yardım eder: Beni ne teselli edebilir? Ve ben başkalarını nasıl teselli edebilirim?

Teselli verici olan, her şeyden önce *duyusal deneyimlerdir.* Onlar, benlikle dünya arasında, benlikle başkaları arasında bağlantılar kurar ve bu bağlantıları hazlarla ve tatlarla tahkim ederler; en azından, acılar tüm duyuları körleştirmediyse, dinlendirici bir an için. Çiçekler, *gözlere tesellidir* (bir çiçeğin adı da öyledir;[2] renklere bakmak, "ıssız bir manzara" olmayan güzel bir çevre, caziptir. Ferah bir mekân, olumlu deneyimlerle bağlantılı harika bir yer, kuvvetli bir doğa yaşantısı, teselli verir. Güzel şeylerle her duyusal ilişki de teselli vericidir; ister görünmez olsun, ister sanatkârane veya yapay olsun, isterse de yeni veya çoktan aşinâ olunan bir şey olsun (Daniel Miller, *Der Trost der Dinge*,[3] 2010). Bir koku, bir temas, bir kucaklama, işitmekten hoşlanılan bir ses, sohbet, müzik, her tür hareket, yürümek, koşmak, sallanmak, dans etmek de teselli verebilir. Dünyanın anında başka türlü görünmesini sağlayan iyi bir yemek de öyle. Her insanın kendi *teselli lokması* vardır, birçokları çorbalarda ve tatlılarda teskin bulurlar.

Duyusal bağlantılar deneyimlenebilir olduklarında, güçleri harekete geçirirler. Duyusallık öylesine teselli vericidir ki, bazıları cumburlop hazların ortasına atarlar kendilerini – hangi hazlar olursa olsun. Bunlar yalnız başına alınacak

2 Göz otu çiçeği.

3 Şeylerin Tesellisi.

hazlar olabilir, çünkü teselli her zaman başkalarıyla ortak yaşantılara bağlı değildir. Yine de beraber olmanın hazları muazzam teselli verir, özellikle *erotik hazlar*, yoğunluklarıyla üzücü bir durumu tamamen unutturabilirler. Erotizm hayatın bereketinin mahrem deneyimidir, her türlü gamdan kasavetten ve dünyanın bütün sorunlarından dünyevî kurtuluştur. Bu nedenle, kendini "birisiyle teselli etme" ayartısına meyyal olur insanlar – sadece cinsel değilse bile aynı zamanda cinsel biçimiyle de: *Seks teselli eder.* Bu teselli zamansal olarak sınırlı olabilir, çünkü her duyusallık geçicidir. Ayrıca yenilenebilir ve bireyi bir başkasıyla Bir olarak bir anlığına, anlık gerçekliğin hapishanesinden kurtarabilir.

Bedensel duyusallığın ötesinde, öncelikle başkalarıyla hissedilen bağlantılar *duyusal anlam* sağlarlar: *İlişkiler teselli eder.* İnsanlarla, canlılarla ve şeylerle her olumlayıcı ilişki bunu sağlar fakat her şey insanın kendi kendisiyle ilişkisinden başlar. Kendi kendisiyle dost olabilen, teselliyi zaten kendisinde bulmuş olur. Hele ki başkalarıyla ilişkiler... İnsanlar, kaderleriyle baş başa kalmazlarsa, teselli bulduklarını hissederler. Arkadaş çemberlerinin verdiği mutluluk, keza öz yardım gruplarının başarısı, buna dayanır. Asıl teselliyi, *yanımda olan, elimi tutan, yanaklarımı okşayan* ve şefkatiyle kendimi korunup kollanıyor hissetmemi sağlayan bir başkasıyla ilişkimizde buluruz – en azından bir süreliğine, güçlerimi yeniden kazandığım zaman.

Başkaları tarafından sarmalanmak sadece hayatın sonunda değil, benliğin çaresiz kaldığı her durumda anlamlıdır. Bir başkasının özen ve empatisinde ifadesini bulan, hakiki bir armağan olan *yücegönüllülük*, teselli verir. Adeta her katılığı ve acılığı sütle ve balla unutturabilen *nezaket*, teselli verebilir. Bir başkasının benim yanımda duruşundaki sabır, *tahammül*, teselli edebilir. Benim ve ötekilerin değiştirilemeyecek bir şeyleri içine sindirebilmesini sağlayan *alçakgö-*

nüllülük, teselli verir. Ve büyük bir teselli de *başkalarını* teselli etmekten doğar. Yardım edebiliyor olma duygusu, onlarla güçlü bir bağ kurmamızı sağlar. İlişkiler bu şekilde derinleşir.

Ruhsal enerjileri harekete geçiren ve bir insanı kendi içine gömülmekten alıkoyan her şey, teselli verir. *Ağlamak* sadece gözyaşlarını değil, ruhun enerjilerini de, insanın sıkışıp daralmış olan içinden dışarıya doğru sürer. Gözyaşları bir acının ifadesi ve aynı zamanda bir teselli deneyimidirler, çünkü ağladığı zaman, sanki sihirli bir el değmiş gibi "kalbi ferahlar" insanın. Benzer bir şey, *gülerken* de gerçekleşir, gülmek de insanın içini dışarıya çevirir ve sadece yüzeysel bir sevincin değil, hüzünle kızkardeş olan, uçurum derinliğindeki bir neşenin ifadesidir. Saplanıp kaldığınız bir durumdan fırlayıp çıkarak, ona dışarıdan bakma olanağı veren *mizah*, bol bol teselli sunar. Gerçi benlik kendi içinden gönlünce mizah üretemez, fakat başkalarının mizahına açık olmak her zaman mümkündür; genellikle "cenaze şöleni"nden itibaren.

Her türlü sanat ve kültür, duygulara ifade kazandırarak teselli verir; özellikle de enerjiyi işitilir kılan her tür *müzik*. Müzik, sanatsal olarak şekillendirilmiş bağlantıların içine yerleştiğini hissettirerek insana anlam nakli yapar; hele kişinin kendisi müzik yapıyor, şarkı söylüyor veya bir enstrüman çalıyorsa. Bach'ın dakik ölçülülüğüyle şirazesinden çıkmış hayata bir ölçü veren müziğinin etkisi altında her infial yatışır, her acı katlanılabilir görünür. Tek bir eser de teselliyle dolu olabilir; mesela Frédéric Chopin'in *24 Prelüd*'ünün yeknesak şırıltısı, günün her saatine uygun bir peşrevdir. Bu hoş tınılarla beraber ruh da salınır, majörlerle minörler arasındaki git gel tüm duygular yelpazesini bir dile kavuşturur. Tüm olumsuzluklar yine hayatın koşulu olan bir kutupsallığın unsuruna indirgenir. Nietzsche, "sesler"

dışında bir tesellinin olamayacağından emindi (Sils Maria'dan Venedig'deki Heinrich Köselitz'e 22.6.1887 tarihli mektubu).

Düşünmek ve yorumlamak zihnen teselli verebilir, böylece bir hadiseyi açıklamak ve anlamak için hayatın etrafa dağılmış cam kırıkları arasında gerçek ve olanaklı bağlantılar bulabilirsiniz. Bir şeyin *neden* vuku bulduğu her zaman açık seçik anlaşılmaz, çünkü illiyet bağları örgüsünü tamamen çözemezsiniz. Bunu bilmek, bir "suçun" varlığıyla ilgili soruları da yumuşatabilecektir. Ama neyin işe yarayacağını daima açıklığa kavuşturabilirsiniz, çünkü insanlar gerçek bağlantıların berisinde, güç devşirebilecekleri mümkün bağlantıları da düşünebilirler. "Bir meydan okumayla baş etmek" gerektiğine ve bu kaderin "öyle veya böyle bir şeye yarayacağına" dair bir yorum mesela, teselli verebilir. Benim hayrıma olmadıysa da, bundan bir şey öğrenebilecek olan başkalarının hayrınadır.

Teselli verici düşünceler, sözler ve cümleler, genellikle doğru zamanda bir yerlerden uçup gelip bulurlar insanı. Bu da, onlarla tam şu sırada karşılaşmanın bir anlamı olması gerektiği kanaatinin oluşmasına yol açar. Ama aslında her zaman mevcutturlar, yeni olan sadece onlara verdiğimiz dikkattir ve bir insanı en fazla elektriklendiren de en fazla ihtiyaç duyduğu şeydir. Teselli verici düşünceleri kitaplara borçluyuzdur: *Okumak teselli verir.* Tasvir erilen gerçeklikler, kendi deneyimlerimizi tasnif etmemizi ve onları insan hayatının yapıtaşı olan bir şeyler olarak anlamamızı sağlar. Zihinde uydurulan olanaklar, keşfedeceğimiz daha çok şey olduğunu gözümüzün önüne getirir. *Yazmak teselli verir;* öncelikle de olup bitenleri yazarak, içimizi dışa döndürmek ve her dışavurumla bir yükten kurtulmak. *Konuşmak* da *teselli verir,* çünkü sarf edilen her söz, içeriği ne olursa olsun, acıları dindirebilir ve bir kedere merhem olabilir. Konuşma,

insanlar arasındaki bağlantıların ipine bir düğüm atar ve sırf bunu yapmakla bile, onları yalnızlıklarından ve kaybolmuşluklarından çekip çıkarır.

Hayatın "devam ediyor olması" da, gündelik ve daha derin bir anlamıyla, teselli verebilir. *Gündelik hayat teselli eder*, şayet hayat katlanılır haldeyse. Mutemet alışkanlıklar, tüm kırılmalar ve çöküşler boyunca süreklilik bağlamını muhafaza eder, acının zamana yayılmasını sağlarlar. *Bir görev için çalışmak*, gündelik hayatta şifalı bir deneyimdir; insanın kendi benliğinin ötesine uzanır ve acı veren deneyimden daha büyüktür, Viktor Frankl'ın kullandığı anlamda "kendiliğin aşkınlaşması"dır. Şimdi başka bir şey veya başka birisi için varımdır, artık hayatımın anlamı budur. Bir şeylere düzen vermek görev haline gelirse, bunun, benliği yeniden yapılandırmaya katkısı olur.

Böylelikle hayat devam eder; *ötekilerde ve başka bir yerlerde* yeniden canlanarak, nihayetinde mevcut hayattan ötede devam eder. Ölümle yüzleştiğinizde, hayatı ileriye taşıyan çocukları görmek kadar büyük bir teselli yoktur. Çocuklar ölümü atlatırlar – her seferinde yeniden. Ve kendileri de galiba yeni tarzda bir teselliyi gerektirirler. *Dijital-afterlife*[4] teknolojileri, önceki kuşakların bıraktığı sesli mesajlar ve videolarla, hatıra olayını değiştirirler. "Sahici gibi" iletişim kurabileceğiniz, vaktinde üretilmiş hologramlar veya ardıl olarak hazırlanmış avatarlar, *Dinner for One*'ın[5] ileri versiyonlarını olanaklı kılarlar. Ortaya çıkan sanal evrende, yeni kuşaklar ölmüş olanlarla neredeyse canlı canlı karşılaşabilirler.

En nihayet, hissedilen ve düşünülen *aşkın anlam*, seküler veya dinsel biçimde anlaşılmasından bağımsız olarak, anlam yüklü ve teselli doludur. Belirleyici olan, kendini "daha büyük bir şey" içinde, her şeyi kapsayan, kimseyi yalnız bı-

4 Ölüm sonrası yaşam.

5 Bkz. 6. Bölüm.

rakmayan, her yerde hazır ve nazır bir şey içinde korunuyor kollanıyor hissedebilmektir. İnsanlar ölümlülüklerinin bilincine vardıklarında ortaya çıkan muazzam metafizik acıyı karşılayabilecek en iyi şey, "doğa ötesi" olması gerekmeyen metafizik (Yunanca *meta physis*) bir teselliidir. Bir sonsuzluk içinde korunup kollanma duygusu, dünyevî bir tarzda, benliğin kendini artık metafizik olarak yalnız hissetmeyeceği tümüyle *ayık bir mistisizm* içinde de mümkündür.

Bugünün ilerisine uzanan bir düşünüşü, duyuşu ve eylemi mümkün kılan sınanmış aşkın yetenekler, teselli verebilir. Her insan, insan yaşamının ötesinde bir hayatın ve birlikte yaşamanın mümkün olduğuna ve "tanrı" adında bir şeyin veya birisinin bütün bunları anlamla doldurduğuna *inanmayı* seçebilir. Benliği aşarak diğer insanlara, hayata, dünyaya ve bütün sonluluğun ve gerçekliğin ötesindeki adı olmayan daha büyük bir şeye duyulan *aşk* da insanın kendi tutumuna bağlıdır. Bütün bu sevgiler öyle bir yoğunluk verir ki, artık anlamı sorgulamazsınız. Ve *umut,* insanın anlamlı ilişkilerin varolduğuna ve şirazesinden çıkmış olanın da hemen şimdi olmasa bile tekrar iyileştirilebileceğine güvenmesini sağlar. Ayrıca, insanın sadece her şeyin iyi olacağına güvenmesiyle kalmayan, asıl önemlisi işler iyi gitmese bile her şeyin üstesinden gelebileceğine olan *itimadı* vardır.

Aşkın teselliyi en nihayet, insanların bütün zamanlarda ve bütün kültürlerde icat etmiş olduğu *ritüeller* sağlar. Ritüeller davranışlar ve duyguların ifadesi için *biçimler* sunarlar. Kimsenin bir sonraki aşamada ne yapılacağını düşünmesi gerekmez, müzakere edilecek, karar verilecek bir şey yoktur. Ne yapılması gerektiğini bilen, kendini daha az kaybolmuş hisseder. Ritüeller dilsel ifade için *formüller* sunarlar, mesela yeni akledilmeleri gerekmeyen, sadece tekrarlanacak dua formülleri. Ritüeller bireyin hayatını birçok bakımdan katederler. Birçok insan ritüellerin ifasına katılabilir ve

böylece bir cemaat içinde korunup kollanıyor hisseder kendini. Bu biçimlerin ve formüllerin çok eski olanları, hem o zamandan beri sonsuz kere yinelendikleri, tasavvur edilemeyecek kadar kadim çağlarla, hem de o vakte kadar uygulanmaya devam edecekleri, uzak müstakbel zamanlarla bir bağlantı tesis ederler. "Modern olmayan" geleneksel ritüelleri reddetmek, sorun teşkil eder. Çünkü o zaman yenilerinin icat edilmesi gerekir; bunların da ikinci veya üçüncü tekrarında şimdiden bir gelenekten bahsedilir – ki o gelenek de çok geçmeden unutulmuşluğa terk edilecektir belki.

Teselli olanaklarının çokluğu şunu gösterir: Esas olarak her insanın her durumda emrine amade olan yeterince teselli vardır. Mesele sadece, onun da durumu böyle görüp görmediği, bu sayede kendine teselli bulup bulamayacağı ve başkalarının sunduğu tesellileri kabul edip etmeyeceğidir. Eğer öyle görmezse, bunun sonucu tesellisizlik ve teselli kabul etmezlik olabilir. Modern çağda tam da bu deneyim yaygınlaşıyor gibi görünüyor, çünkü modernlik rüyası, bilgi, analiz ve değiştirmeye çalışmak sayesinde teselliye muhtaç kılan her durumun aşılabileceğini öngörüyor. Fakat bu hedefe yaklaşıyor değiliz, üstelik modern insan acı dolu deneyimler karşısında aşkın bir boyutun sağlayabileceği teselliyi bulamıyor. Mesele, dünyevî bir tarzda da olsa, aşkınlıkla bağ kurmanın mümkün olup olmayacağıdır.

Benim için en büyük teselli, benim için sonsuz anlam ifade eden sevdiğim kadınla beraber kalabilmektir. O, kendisiyle yaptığım sohbetlerde, ona hasrettiğim düşüncelerde ve duygularda, çocuklarda ve müstakbel torunlarda, arkadaşlarında, yerini kendisinin belirlediği ve onun beğeneceğini zannettiğim şekilde düzenlediği yeni bahçede yaşamaya devam ediyor. Orada olduğunu tahmin ettiğim enerjetik boyuttan o bahçeye bakabilirse, görecektir, ona ne kadar şükran duyduğumu.

ONUNCU BÖLÜM

KARIMA BORÇLU OLDUKLARIM

Bir defa daha Johann Sebastian Bach'ın müziği çalıyor. Karım, kesinlikle sadece *sembolik* olması ve asla bir yas töreni olmaması gerektiğini söylediği veda töreni için "Bach'tan bir kantat" istemişti. Bir başlangıç kantatı olmalıydı, "Hangisi olacağını Wilhelm kendi seçsin," demişti. Bu durumda ancak Bach'ın 1724'te Leipzig'de noel için bestelediği kantat söz konusu olabilirdi (Bach Eserler Kataloğu, 133). Karım noel arifesinde öldü ve kantatın başlığı aklıma her zaman onu getiriyor: "Sende sevinç bulurum."

Ona borçlu olduğum uçsuz bucaksız çok şeyin en önemlisi: Ondan *sevmeyi öğrendim*. Bütün öğrenimlerimin en güzeli, en iyisi, en deriniydi bu. Karşılaştığımızda yirmi yaş tazeliğindeydi, ama ondan on yaş büyük olan benden daha olgundu. Aşk onun için büyük bir sözdü ve ondan bahsederken gayet ciddiydi. Bizim bir ilişkimiz olacağına karar verdiği andan itibaren eğersiz fakatsız bir âşık oldu, hiç hesap yapmadan, sakınımsız, koşulsuz, tam bir adanmayla. Bundan hiç geri adım atmadı. Bu ilişkinin sonsuza dek süreceği, onun için açıktı. Bu kadar büyük bir sevgi armağanı

almak, alt üst ediciydi. Hayatımın geri kalanına rahat rahat yeterdi.

Benim ebedî âhenkle ilgili çok romantik tasavvurlarım vardı, onun yoktu. Zorlukların normal olduğunu telkin etti bana, bunlarla iyi niyetle ve anlayış göstererek kolayca başa çıkabilirdik ve hiçbir tatsızlık ve hiçbir kafa karışıklığı aşkı sorgulanır hale getirmezdi. Zaman içinde fark ettim ki, özellikle dar zamanlarda, yapıp ettikleriyle müthiş göz kamaştırıyordu. Yani, tam da başkalarının sıvıştığı durumda. Her şeyin yine iyi olacağına dair güvenle doluydu ve bunun için her şeyi yapardı; sadece ikimiz için değil, çocuklar için, arkadaşlar için, hatta yaşamları zordayken karşılaştığı yabancılar için de. Bunu pek mesele de etmezdi.

Bir müşkülat da gündelik hayattır. Gündelik hayat beni öteden beri rahatsız ederdi, çünkü kesinlikle romantik değildir. En güzel duyguları elinin tersiyle mahveder. Buzdolabı boştur, çamaşırların toplanması gerekir, hem yatak takımlarını kim değiştirecektir? Ondan, buna isyan etmemeyi, aksine gündelik hayatı kabullenmeyi öğrendim. O zaman daha iyi baş edersiniz onunla. Bu yol, işledi. İnanılır gibi değil ama bütün o yıllar boyunca tek bir meyus sıradan günümüz olmadı. Şeylerin olağan akışını kırmak, onunla beraberken, çok kolaydı. Günlük hayata enerji yüklemeyi, onu hoşluklarla, güzel bir şeyle, yemekle, çiçeklerle, kıyafetle, erotizmle baharatlandırmayı daima başarırdı.

Ancak ölümünden aşağı yukarı bir buçuk yıl önce, sık sık yaptığım gibi ona bana armağan ettiği her şey için teşekkür ettiğimde, hep bağlı kaldığı aşk formülünün sırrını açıkladı bana. Bu hafifçe değiştirilmiş bir Kennedy cümlesiydi: "Onun sana ne vermesi gerektiğini düşünme, senin ona ne verebileceğini düşün. Neye ihtiyacı var?" Benim ihtiyacım, onun *kahramanı* olmaktı, evet, biraz ortaçağ havasında bir şey. O bana bunun onayını memnuniyetle verdi, "muzaffer

kahramanım," derdi bana, tabii hep göz kırparak. Benim ona verebildiklerim, ondan aldığıma biraz olsun yaklaşabilir mi? Onu aynı oranda şımartabildim mi? Bunun olması mümkün değildi. Düşünceli düşünceli başını sallar, ama hoşgörüyle şunu söylerdi: "Başka türlüsü elinden gelmedi demek ki, yoksa muhakkak yapardın." Gündelik hayatın başka her şeyinden fazla, günlük sohbetlerimizi ve beraber yaptığımız işleri severdi. Bir değinmeye, bir habere veya bir tartışmaya ayıracak zamanı her zaman ve her yerde vardı, en sevdiği şey de kucaklaşmaktı, öylesine, geçerken. Çok zaman nefesimizi paylaşırdık, ağız ağza. Bir daha asla hiçbir insanla böylesine yakın olmayacağım, hiçbir zaman öylesine samimi bir yurdum olmayacak. Aslında onunla karşılaştığımda melankolik bir genç adamdım. Yıllar sonra hayretle saptıyorum ki, o melankoli uçup gitmiş. Sırf onunla beraber olmanın etkisiydi bu. Şu veya bu sebeple canım sıkkın olduğu zaman, dertlerime o kadar uzun süre kulak verirdi ki, negatif enerji uçup giderdi. Bir keresinde şöyle demişti: "İkimiz beraberken sinirlerimiz çelik tel gibi oluyor."

Yaklaşık kırk yılı aşan beraberliğimizde olduğu gibi hayatımı ona borçluyum. Onun ilgisi, meslekî olarak kat ettiğim uzun yolda bana güç verdi. Birbirimize verebildiklerimiz üzerine, ölümünden önceki yıllarda tekrar tekrar konuşurken, *hayatta emin olduğumuz şey*, her zamankinden daha açık biçimde gözümüzün önüne geldi. Müşterek hayatımızda çok şeye cesaret ettik, çünkü şundan emindik: Hiçbir şey ters gidemez, tereddüt halinde en azından birbirimize sahibiz. Konserlerine gitmeyi sevdiğimiz Max Raabe'nin şarkısındaki gibi: "Hiçbir şey olmaz bana, sen yanıma oldukça" (*Für Frauen ist das kein Problem*[1] albümü, 2013).

Aşk hayatın anlamıdır, ondan bunu öğrendim – teorik değil, pratik olarak. Ancak ölümünün ardından, ilişkimizin

1 Kadınlar İçin Sorun Olmaz.

ilk yıllarından sonra bir arkadaşına "sonu gelmez ve tatminsiz kafa patlatmalarının" nihayet sona erdiğini itiraf etmiş olduğunu öğrendim. Tanıştığımızda hayatının anlamını aramakta olan karım, o anlamı harikulade biçimde aşkta bulmuştu; sembolik veda töreninde çalınmasını istediği bir başka müzik parçasında ifadesini bulmuştu bu: Edith Piaf'ın *La vie en rose*'nun[2] güftesi, kelimesi kelimesine bizim ilişkimizin hakikatidir. Ama o bu şarkının, daha az sözlü, buna karşılık trompetin vurgusunu taşıyan Louis Armstrong versiyonunu arzu etmişti.

Yaşantımızın olağan dışılığının farkındaydık. Öyle de kalması için çok şey yaptık. Aşk zamanla tavsayabilir, ama Astrid'in yeni bir itki yakalayıp tekrar tekrar âşık olma haline dalmaya hazır oluşu o kadar muazzamdı ki. 25 yıl sonra ona, benim tarafımdan bilmediği bir yere kaçırılmaya hazır olup olmadığını sormuştum. Bu fikri şahane buldu. Berlin-Charlottenburg'den Eisenhüttenstadt'a kalkan yerel trene bindiğimizde, bir saniye bile tereddüde düşmedi: "Ah, orada güzel zaman geçireceğiz!" Sonra tren yol üzerinde Schönefeld Havaalanı'nda durunca, burada inmemiz gerektiğini söyledim ona. Elektronik panoların önünde bir yer seçmesini istedim. Venedig'i terchi etti. Zaten tesadüfen oraya bilet almıştım. Büyülü günler geçirdik. Defalarca gittik sonra oraya. Beraber sayısız yolculuk yaptık. "Senle gezmek ve seyahat etmek her zaman çok güzel," diye not düşmüştü ölümünden kısa süre önce, sakladığım çok sayıdaki kâğıt parçasından birine.

Hayatın içinden el ele geçtik, sahiden, kelimenin tam anlamıyla. Aynı kâğıda "Yol nereye götürürse götürsün, o bizim ortak yolumuz," diye yazmıştı, "ve birbirimizin elini bırakmayacağız." Başından sonuna kadar öyle yaptık; yürürken zaten el eleydik, fakat sinemada, konserde, trende,

2 Pembe Hayat.

uçakta, akşamları divanda da el eleydik, çok zaman gecenin bir yarısında da, el ele tutuşmuş olduğumuzu fark ediverirdim. Buna hep sahiptik; ikimiz de ötekinin elini hiç geri çevirmedik. Kelimelerin gerekli olmadığı, anlayışla dolu, tüy kadar hafif bir düzlemdi bu. Ellerimiz birbirini bulduğunda, o an içimize bir sıcaklık akardı. "Elim senin elinde olduğunda, her şeyin iyi olduğunu bilirim," demişti bana bir keresinde öylesine, geçerken.

Ona hep ağrı veren o tuhaf "delik" kapanmıştı işte. Çocukluğundan ve gençliğinden beri bildiği o delikten sık bahsederdi. Hiçbir zaman tam anlayamadığım bir şeyin onun dilindeki ifadesiydi bu. Belki bazen ikimizin arasındaki bir delikti, çünkü tahmin edilebileceğinin aksine aramızdaki ilişki simbiyotik bir ilişki değildi. Yakınlıkla mesafeyi dengelemek, *ikimiz için sabit bir ödev* olarak kaldı. O daha çok yakınlığa ihtiyaç duyardı, bense mesafeye. Her zaman bir ara yol bulduk ama kalıcı bir denge hiçbir zaman olmadı.

Fakat asıl önemli "delik", şimdi inanıyorum ki, gerçek olanla olanaklı olan arasındaki, –metinde daha önce sözü geçen– ontolojik farkı ifade etme biçimiydi onun. En önemli ilişkileri dışındaki şeyleri salınım halinde, olanakların menzilinde tutmayı seven karım, her gerçekliğin bir daralma olmasından yana dertliydi. Belirsizliği ve ucu açıklığı seviyordu, oysa hayat şimdi ve burada kararlılık ve kesinlik talep ediyordu. İlke olarak her şey mümkündür fakat bir şey gerçek olunca katılaşır ve artık geçiciliğe tabi olur. O ise olanakların sonsuz *oluş denizi*nde, "kelimelerin ötesindeki ülke"de yurdunda hissediyordu kendini. Oradan geldiğini ve oraya geri döneceğini ölümünden önce bana açıkça yazmıştı. "Orada bulabilirsin beni."

Muhtemelen bu sebeple, benden farklı olarak, meşum teşhis onu kesinlikle felce uğratmadı. Saf Oluş'u şimdi her za-

mankinden fazla hissettiğini söylüyordu. En çok istediği şey, o kadar üzgün vce çaresiz olmamam için, "kocaman bir şişeyi" o hisle doldurmaktı.

Karım nerede? sorusunun bir cevabı bu olabilir. Muhtemelen, hayattayken düşüncelerinde ve duygularında sık sık geri çekildiği o olanaklılık boyutunda, deliğin öte tarafındadır. Gözlerime son kez oradan bakmıştı, çok uzakların ta yakınından. En son anda, ateş cesedini terimin tam anlamıyla enerjiye dönüştürmek üzereyken, son bir kez ellerine dokundum. Teşekkür ederim, şahane kadın, kocan olabildiğim için.

Çoğu kişi ölümden söz etmekten, hatta onun hakkında düşünmekten hoşlanmaz. Hayatın sonluluğunun bilinciyle yaşamak yerine, olabildiğince kısıtsızca yaşamın sevincini duymak daha konforlu bir tercihtir. *Zira insani açıdan bakıldığında, ölüm en zor*layıcı tecrübelerden biridir. Özellikle sevilen bir kişinin kaybı geride onulmaz bir boşluk bırakır. Yine de, ölümle baş etmeninin yolları bulunabilir mi? Ölmek bir son mudur? Ölüm anında tam olarak ne olur? Ölen kişi nereye gider? Artık onunla nasıl bir ilişki mümkün olabilir? Biyolojik hayatın ötesinden söz edilebilir mi? Yas nedir, hangi evrelerden oluşur? Ölümle arkadaş olmak mümkün müdür? Ölüm kimi durumlarda kurtuluş olabilir mi? Günümüzde ilaç sanayiinin ölüme karşı yürüttüğü mücadelenin başarılı olma şansı var mı? Ölüm ölürse, hayata ne olur?

Wilhelm Schmid *Ölümü Atlatmak*'ta ahir zamanlardan beri insanları meşgul eden temel sorulardan birine odaklanıyor. Yazar düşünsel derinlik ve sezgi gücüyle hayatın en kavranamaz gerçeğiyle yüzleşirken, okura onunla baş etmenin inceliklerine dair ipuçları veriyor.

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-3795-0

9 789750 537950

KDV'DEN MUAFTIR